

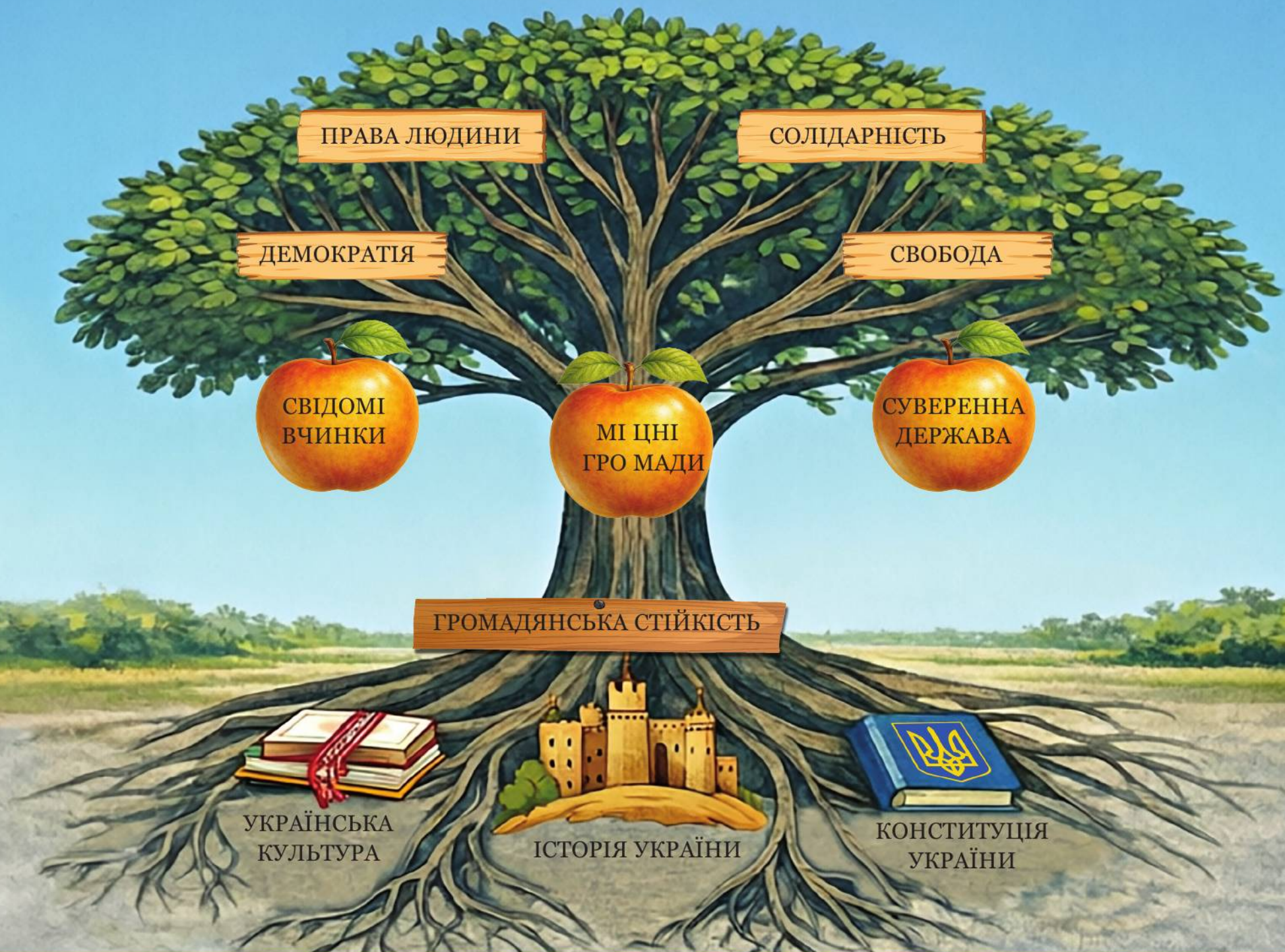
Олена Пометун, Ольга Дудар,
Вікторія Кришмарел, Тетяна Ремех

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

9 КЛАС

Дерево громадянськості

Олена Пометун, Ольга Дудар, Вікторія Кришмарел, Тетяна Ремех

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2026

УДК 37.014*кл9(075.3)
Г87

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник розроблено
за модельною навчальною програмою
«Громадянська освіта. 6–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Пометун О. І., Дудар О. В., Клименко Н. П.,
Кришмарел В. Ю., Ремех Т. О.)

Інтерактивний електронний додаток
(далі — **е-додаток**) до підручника
розміщено за посиланням:

<https://smarttextbook.com.ua/civic-9/>

vse.ee/ddvq

Г87 **Громадянська освіта** : підруч. для 9 класу закладів загальної середньої освіти / О. І. Пометун, О. В. Дудар, В. Ю. Кришмарел, Т. О. Ремех. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2026. — 112 с. : іл.

ISBN 978-966-983-657-1.

УДК 37.014*кл9(075.3)

ISBN 978-966-983-657-1

© Пометун О. І., Дудар О. В.,
Кришмарел В. Ю., Ремех Т. О., 2025
© Видавничий дім «Освіта», 2026

ДОРОГІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКИ ТА ДЕВ'ЯТИКЛАСНИЦІ!

Перед вами — завершальний етап захопливої подорожі світом громадянської освіти. Цей курс — не просто набір фактів, а ключ до розуміння себе, інших людей і нашого складного, але цікавого світу.

Бути громадянином / громадянкою — означає бути частиною спільноти, де ми щодня взаємодіємо, стикаємося з різними думками й характерами. Саме від нас залежить, якими будуть ці стосунки. Протягом року ви навчитеся ефективно спілкуватися, розв'язувати конфлікти, презентувати свої ідеї та знаходити спільну мову з різними людьми.

Ви вже маєте досвід участі в шкільному житті та ініціативах. Тепер зможете більше: спробуєте себе в самоврядуванні, дізнаєтеся, як працюють громадські організації, реалізуєте власні проекти — від ідеї до дії. Не просто спостерігатимете, а діятимете й відчуватимете власний вплив.

Життя в демократичній державі — це калейдоскоп можливостей і точок зору. Тож важливо вчитися працювати в команді, розвивати толерантність і повагу до інших, протидіяти дискримінації. Саме ці навички стануть основою вашого успіху.

Ви наближаєтеся до часу, коли матимете справжній вплив на життя нашої держави — не лише через шкільні чи громадські проекти, а й відповідально голосуючи та відстоюючи свої права. На заняттях цього року ви більше дізнаєтеся про демократію, права людини й механізми впливу на владу.

У сучасному світі важливо не загубитися серед інформаційного шуму. Цього року ви поглибите свої знання про кібербезпеку, захист своїх персональних даних, удосконалите навички критичного мислення, розпізнавання маніпуляцій і дезінформації. Найголовніше — ви долучитеся до відповідальних творців інформаційного простору, у якому житимуть ваше й наступні покоління.

Цей курс допоможе вам рішуче крокувати в доросле життя — стати впевненими в собі, незалежними, відкритими до нового. Нехай цей рік принесе відкриття, натхнення й віру у власні сили!

*Бажаємо успіхів і благополуччя,
авторки*

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Підручник з освіти для свідомого громадянства укладено за вже знайомою вам структурою. У ньому ви знайдете рубрики, які допомогатимуть організовувати вашу діяльність на кожному занятті. Кожен параграф розпочинається завданням рубрики **Обговорімо**, яке запрошує пригадати те, що ви знаєте із цієї теми, й висловити припущення щодо нового матеріалу. Їх ви перевірятимете безпосередньо під час заняття. Рубрика **Діймо разом** пропонує вам попрацювати в парах чи групах і зробити свої висновки та відкриття. Позначку **Поміркуймо** ви побачите перед авторським текстом або перед інформацією з додаткових джерел. Ця рубрика містить запитання і завдання для виконання під час опрацювання тексту. Рубрика **Підсумуймо** допоможе усвідомити, як ви засвоїли новий матеріал, оцінити заняття і зрозуміти, чого вдалося досягти, а над чим варто ще поміркувати. Рубрика **Повправляйся** містить завдання на вибір, які можна виконати вдома.

У тексті підручника вам траплятимуться **виділені слова** — це поняття і терміни, які потрібно запам'ятати й уміти пояснити. У цьому допоможе рубрика **Словник заняття**.

У кожному параграфі ви знайдете посилання на *інтерактивний електронний додаток* (далі — **е-додаток**). Він містить завдання, які сприятимуть кращому засвоєнню навчального матеріалу.

е-ДОДАТОК до підручника розташовано за посиланням:

<https://smartrtextbook.com.ua/civic-9/>

ЗМІСТ

Частина 1. Я В КОЛІ СПІЛКУВАННЯ

§ 1. Як ефективно спілкуватися та взаємодіяти в різних спільнотах.....	6
§ 2. Як вести діалог і обстоювати свою думку	11
§ 3. Як знайти вихід з конфлікту та зберегти повагу одне до одного	19
§ 4. Як налагоджувати порозуміння та підтримку у складні часи	27

Частина 2. Я І ВЛАДА. ЗАЛУЧЕНІСТЬ ДО СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ Й ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

§ 5. Що означає бути громадянином і громадянкою України	34
§ 6. Як влаштовано владу в нашій державі за Конституцією України	41
§ 7. Як громадяни і громадянки можуть взяти участь в управлінні державними справами	48
§ 8. Як ушанування символів, дотримання законів і громадянська стійкість впливають на майбутнє України	55

Частина 3. ГРОМАДА: ПРОСТІР ДЛЯ ДІЇ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

§ 9. Як ми в громаді будуюмо наше сьогодення й майбутнє.....	61
§ 10. Як ми об'єднуємося для колективних дій	68
§ 11. Навіщо та як долучатися до життя шкільної спільноти	74
§ 12. Як я можу підтримати свою громаду	81

Частина 4. КРИТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ

§ 13. Як перетворити виклики інформаційного світу на нові можливості	88
§ 14. Як забезпечити себе й дотримуватися прав інших у віртуальному світі.....	94
§ 15. Що таке цифрова ідентичність і як ефективно захищати свої персональні дані	100
§ 16. Що таке цифрова етика і цифровий слід та чому варто дотримуватися правил цифрової гігієни	107

Частина **1**

Я В КОЛІ СПІЛКУВАННЯ

§ 1

ЯК ЕФЕКТИВНО СПІЛКУВАТИСЯ ТА ВЗАЄМОДІЯТИ В РІЗНИХ СПІЛЬНОТАХ

ОБГОВОРІМО

- Що таке спілкування?
- У яких спільнотах ти спілкуєшся щодня?
- Чи відрізняється твоє спілкування з друзями від спілкування з учителями або батьками? Чим саме?

ДІЙМО РАЗОМ

Працюючи в малих групах, оберіть будь-яку спільноту, представниками якої ви себе презентуватимете. Сформулюйте 4–5 правил спілкування і взаємодії, які актуальні для цієї спільноти. Презентуйте цей перелік класу, а інші мають визначити, яку спільноту ви обрали.

Обговоріть:

- Чи легко було відрізнити спільноти?
- Чи були однаковими деякі правила в різних спільнотах? Які саме?
- Чому, на вашу думку, ці правила є спільними?
- Чому в різних спільнотах діють різні правила і чого це вимагає від нас під час спілкування?

ПОМІРКУЙМО

Працюючи в парах / малих групах, створіть кластер до ключових понять тексту.

Обговоріть:

- Яке значення має самопрезентація для ефективного спілкування?
- Які виклики можуть завадити порозумінню?

Сформулюйте узагальнення в 1–2 реченнях. Результати роботи презентуйте класу.

Як спілкування і самопрезентація

впливають на наше життя

У сучасному світі **спілкування** відіграє ключову роль у житті кожної людини. Це складний процес взаємодії, що виходить далеко за межі простого обміну словами. Спілкування — це мистецтво порозуміння, яке допомагає нам обмінюватися думками, почуттями та досвідом.

Уявіть спілкування як складну мережу взаємозв'язків, що оточує нас повсюди. Воно має кілька важливих функцій: інформаційну (обмін знаннями), емоційну (вираження почуттів), соціальну (встановлення зв'язків) та функцію самореалізації (розкриття своїх можливостей). Саме через спілкування ми пізнаємо світ, розвиваємося як особистості й будуємо стосунки з оточенням.

Люди взаємодіють у різноманітних спільнотах — від формальних (школа, гурток, робота) до неформальних (коло друзів, онлайн-спільноти). У кожній із цих груп діють свої правила взаємодії. Однак незмінними принципами завжди залишаються повага, толерантність, бажання почути іншого та порозумітися.

Ще одним важливим елементом спілкування є **самопрезентація** — тобто те, як ми представляємо себе іншим людям. Наша мова, зовнішній вигляд і поведінка впливають на враження, яке ми справляємо на оточення. Наприклад, у школі важливо шанобливо ставитися до вчителів і однокласників/однокласниць, бути чесними, активними. У соціальних мережах — відповідально підбирати контент для публікацій, дбати про безпеку власної інфор-

мації, дотримуватися культури онлайн-спілкування. У професійному середовищі цінують уміння виявляти ініціативу, працювати в команді й дотримуватися ділового стилю спілкування. Ефективна самопрезентація — це не лише те, що ми говоримо, а й наша міміка, жести та вміння слухати інших людей.

Люди можуть стикатися з труднощами у спілкуванні. Особливо в підлітковому віці важливо навчитися бути щирими й відкритими в розмовах, удосконалювати навички спілкування й уважно слухати, що інші кажуть у відповідь. Головне — залишатися собою і поважати право кожної людини мати власну думку.

Сучасний світ висуває чимало викликів для ефективного спілкування. Соціальні мережі, миттєві повідомлення, різноманітні платформи створюють нові форми комунікації. Важливо навчитися використовувати ці інструменти свідомо й відповідально.

Отже, спілкування, взаємодія та здатність презентувати себе — це основи, що допомагають кожному / кожній із нас знайти своє місце в суспільстві, розкрити власний потенціал, побудувати довірливі взаємини з людьми та бути успішними в різних життєвих обставинах і ситуаціях.

ДІЙМО РАЗОМ

1. На основі прочитаного тексту обговоріть у загальному колі, що дає змогу ефективно спілкуватися, коли люди не знають мови одне одного. *У якій спільноті може виникнути така потреба? Як у такому випадку можна презентувати себе? Чи комфортним є таке спілкування? Чому?*

2. Працюючи в групах, оберіть тему з наведених нижче, та створіть ментальну карту або кластер.

- ✓ Я — співрозмовник / співрозмовниця: мої сильні сторони, труднощі у спілкуванні та сприйняття мене іншими.
- ✓ Мої невербальні звички: жести, пози, міміка.
- ✓ У яких спільнотах я найбільш активний / активна і чому.

3. Спілкуючись за методом «Мікрофон», озвучте два правдиві й одне хибне висловлювання про себе. Решта учнів та учениць визначають, що було помилковим. Обговоріть:

■ Завдяки чому це вдалося зробити?

■ Які інтонації, пози, жести можуть викликати недовіру до слів співрозмовника?

4. Об'єднайтеся в 4–5 груп. Кожна група за жеребом обирає одну зі спільнот: шкільний клас, спортивна команда, гурток за інтересами, онлайн-спільнота, молодіжна волонтерська організація. Обговоріть і коротко занотуйте ваші думки:

■ Хто утворює цю спільноту (є її представниками / представницями)?

■ Які правила в ній існують?

■ Які приклади взаємодії між представниками / представницями спільноти можна навести?

■ Що від вас вимагало б ефективне спілкування із цими людьми?

Поділіться результатами роботи з класом.

5. Подумайте й напишіть / намалюйте схематичний портрет людини, яка, на вашу думку, є майстром / майстринею ефективного спілкування та самопрезентації. Можна вказати, які якості притаманні цій людині, як вона говорить, слухає, поводить ся, яке враження справляє на інших і якими навичками володіє. На бажання поділіться своїми ідеями з класом.

6. Перегляньте відео «Схема для ділової самопрезентації» (Е-додаток, 1.4). Працюючи в малій групі, на основі відео складіть покрокову інструкцію самопрезентації. Чи представлятимете ви себе по-різному в різних спільнотах? Як саме? Підготуйте приклади самопрезентації тривалістю до 30 секунд для формального та неформального спілкування або знайомства.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Спілкування — це спосіб передавати й отримувати інформацію, ділитися емоціями, враженнями та знаннями.

Спільнота — це люди, які проживають на певній території або об'єднані спільними інтересами, належністю до соціальної групи, національності тощо.

Самопрезентація — це спосіб показати себе іншим залежно від спільноти та самоідентифікації.

ПІДСУМУЙМО

1. Працюючи індивідуально, побудуй і заповни таблицю за зразком, розглянувши 3–4 спільноти з тих, про які йшлося на занятті. На бажання презентуй свої думки класу.

Спільнота	Як я себе поведжу	Як мене сприймають	Що я хочу змінити

2. Використовуючи метод «Вільного письма», протягом однієї хвилини закінчи речення (на вибір).

А Сьогодні я зрозумів / зрозуміла, що спілкування...

Б Ефективна самопрезентація...

В Найважливіше у спілкуванні з іншими людьми — це...

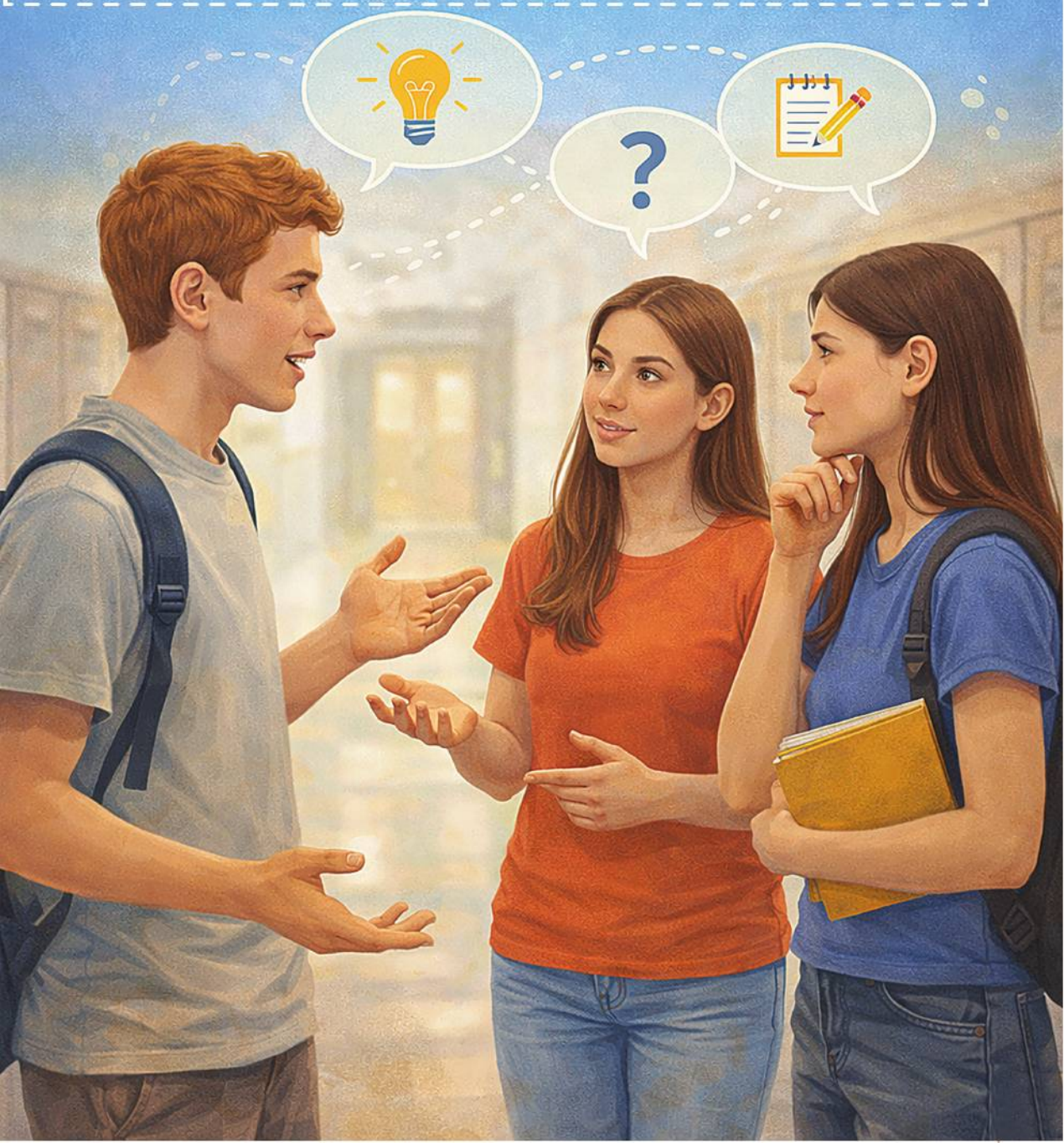
ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Склади кілька (2–3) порад собі для успішного спілкування у школі / вдома / онлайн. Поради можуть стосуватися вербального та невербального спілкування. Зазнач для себе, як ти практично застосовуватимеш ці поради.
2. Проведи мініінтерв'ю з трьома людьми на тему «Як я спілкуюся з іншими?». Занотуй 3–4 ідеї, а потім сформулюй загальні висновки про свій стиль спілкування та можливі шляхи для його вдосконалення.

Виконай завдання 1.1, 1.2 і 1.3 в Е-додатку.

§ 2

ЯК ВЕСТИ ДІАЛОГ І ОБСТОЮВАТИ СВОЮ ДУМКУ

ОБГОВОРІМО

- Чому буває складно висловлювати свою думку в колективі?
- Чи траплялися у вашому житті ситуації, коли ви не могли донести іншим свою позицію? Як ви почувалися?
- Що важливіше для вас у спілкуванні — вміти переконувати чи слухати? Чому?
- Як ви реагуєте, коли хтось не погоджується з вашою точкою зору?
- Чи можна сперечатися і при цьому поважати співрозмовника/співрозмовницю? Як це виявляється в реальному житті?

ДІЙМО РАЗОМ

1. Проаналізуй свої вміння та коротко занотуй свої думки.
■ За шкалою від 1 до 10 визнач, наскільки добре ти вмієш слухати інших.
■ Що заважає тобі уважно слухати співрозмовника/співрозмовницю?
■ Як ти реагуєш, коли хтось висловлює думку, з якою ти категорично не згодний/не згодна?
Презентуй свої міркування класу. Разом визначте, над чим варто попрацювати для вдосконалення цих умінь.
2. Об'єднайтеся в пари і протягом однієї хвилини ставте співрозмовнику/співрозмовниці запитання, щоб якомога більше дізнатися про нього/про неї. Потім поміняйтеся ролями. Обговоріть:
■ Чи вдалося вам дізнатися щось нове, цікаве?
■ Що допомагало отримати інформацію?
■ Чи слухали ви відповіді або ставили нові запитання?
■ Чого варто навчитися, щоб ваші діалоги були більш продуктивними?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст, позначивши на аркуші паперу окремі абзаци та своє сприйняття кожного з них: «+» — добре відома інформація; «-» — нова для мене інформація; «!» — емоційно забарвлена або важлива інформація; «?» — хочу дізнатися більше. Обміняйтеся результатами роботи в загальному колі.

Чому мистецтво діалогу —

ключ до сучасної комунікації

Комунікація — це складна система взаємодії між людьми, що охоплює різноманітні форми спілкування: від електронних листів до публічних виступів, і є невід’ємною частиною нашого повсякденного життя. Особливою формою комунікації є **діалог** — усне або письмове спілкування, що вимагає спеціальних навичок і внутрішньої культури. Він передбачає безпосередній обмін думками між двома або більше особами, коли кожен учасник / кожна учасниця по черзі висловлює власні міркування, уважно слухає співрозмовника / співрозмовницю та реагує на почуте.

Основні характеристики діалогу

Безпосередня взаємодія
учасників / учасниць

Урахування позиції
співрозмовника / співрозмовниці

Почерговість
висловлювань

Взаємний обмін
інформацією

Спрямованість
на порозуміння

Метою діалогу є досягнення взаєморозуміння, спільний пошук істини чи рішення. На відміну від монологу чи дебатів, діалог характеризується рівноправною участю співрозмовників, відкритістю до різних поглядів, готовністю змінювати свої позиції під впливом аргументів та спрямованістю на співпрацю, а не на конфронтацію. Діалог відрізняється від інших форм комунікації тим, що це живий, динамічний процес спільного народження думки, а не лише передача інформації від одного співрозмовника до іншого.

Успішним діалог буде за умови, коли обидві сторони (партнери чи партнерки по спілкуванню) розуміють одне одного. Перша особа говорить, показує, що хоче передати, а інша — правильно «прочитує», розшифровує передану інформацію.

Чому іноді виникають труднощі в спілкуванні? Чому часом двоє людей не можуть порозумітися? Інколи непорозуміння виникає від того, що ваш партнер або ваша партнерка не уважно вислухали вас, не почули чогось важливого у вашому повідомленні. У деяких випадках ми самі не дуже чітко висловлюємо власну думку, і тоді причиною непорозуміння можуть бути неправильно підібрані слова, граматичні форми, багатослів'я, стилістичні помилки.

Часто причиною неправильного, викривленого сприйняття інформації іншою людиною може бути її емоційний стан — збудженість, образа або заклопотаність своїми справами. Тоді вона, як правило, не може зосередитися й уважно вислухати іншу людину. А буває й так, що ваш співрозмовник / ваша співрозмовниця настільки захоплені власною розповіддю, що слухають вас лише задля перепочинку.

Деякі люди так зосереджені на собі, що наперед «знають», про що говоритиме інша особа, тому перекидують зміст її слів відповідно до своїх очікувань. Наприклад, невпевнений у собі й нерішучий хлопець може сприйняти відповідь дівчини «Почекай, я хвилину подумаю» як відмову, хоча це може бути лише пауза для роздумів.

У житті трапляються ситуації, коли люди слухають інших задля засудження того, хто говорить. Це, своєю чергою, спонукає співрозмовника або співрозмовницю до обережності або призводить до зайняття «позиції оборони». Наприклад, ви наводите свої аргументи, а у відповідь чуєте лише: «Неправда», «Дурниці», «Ніколи не повірю». Тоді, напевно, ви почнете висловлюватися дуже обережно або взагалі перестанете спілкуватися з цією людиною.

Почасти люди, навіть коли розуміють значення слів, не сприймають зміст повідомлення загалом. Хтось каже «Гарна сьогодні погода» задля зміни теми розмови, а співрозмовник / співрозмовниця усвідомлює це як запрошення до розмови про погоду.

Мистецтво діалогу потребує розвитку кількох важливих умінь. По-перше, це **активне слухання**, що означає намагання зрозуміти сенс слів, емоції, мотиви людини, з якою говорите. По-друге, повага — як до особистості співрозмовника / співрозмовниці, так і до різних, навіть протилежних, думок та емоцій людини. Це створює атмосферу довіри, коли кожен або

кожна може вільно висловитися. І, нарешті, володіння **аргументацією** — вмінням чітко, логічно й конструктивно захищати свою позицію, перебуваючи у відкритому обміні ідеями, а не в спробі перемогти будь-якою ціною.

Ці навички особливо важливі для підлітків. У сучасному світі, де панує надлишок інформації й часто бракує порозуміння, здатність вести діалог допомагає краще розуміти однолітків, розв'язувати конфлікти й налагоджувати стосунки. А в майбутньому ці навички будуть основою для ефективної командної роботи, лідерства, розвитку в будь-якій сфері.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Люди часто припускаються помилок у спілкуванні. Визначте найтипівіші з них у наведених нижче уривках діалогів з навчального онлайн-чату.

Ситуація 1

Денис. Ти зробиш презентацію?

Міла. Так, зроблю.

Денис (наступного дня). Де слайди?

Міла. Я думала, що ти пишеш текст, а слайди я оформлю ввечері.

Денис. Я теж так думав про тебе...

Ситуація 2

Ілля (повідомлення). Зроби як минулого разу.

Катя. Яке саме оформлення?

Ілля. Та звичне.

(Здають роботу. Ілля ображається, що її оформлено неправильно.)

Ілля: Чому не однаково?

Катя: Бо «звичне» в усіх різне.

Ситуація 3

Даша (пост). Знову «чудово» написала контрольну.

Ігор. Вітаю!

Даша. Ти знущаєшся? Я отримала 5 із 12 балів.

Ігор. Я думав, ти не жартуєш...

Ситуація 4

Тарас. Підеш грати в рейтинговий режим?

Ліза. Я поки не готова, хочу просто пограти для задоволення.

Тарас. Гарзд.

Тарас (через 10 хв). Чому ти не просуваєшся вперед? Ми ж граємо на рейтинг!

Ліза. Ти ж погодився грати просто для розваги, без результату!

2. Часто основною причиною неефективного спілкування, непорозумінь і навіть конфліктів стає невміння слухати. Пригадайте ситуації з життя, коли ви розуміли, що співрозмовник / співрозмовниця вас не слухає.

- Якими були ваші відчуття? Чи було це приємно?
- За якими ознаками можна здогадатися, що вас не слухають?
- Що означає слухати активно?

Порівняйте власні думки з наведеною інструкцією.

ЗВЕРНИ УВАГУ

Що означає «активно слухати»

Пам'ятай, що повноцінне спілкування об'єднує дві «мови»: мову слів і мову тіла.

1 Використовуй мову тіла: сідай обличчям до тієї людини, з якою говориш, нахилийся вперед, установлюй контакт очима.

2 Застосовуй звуки та жести заохочення: кивай, усміхайся, використовуй слова й короткі звуки підтримки (так, м-м-м).

3 Використовуй уточнювальні запитання для прояснення, але коли людина схвильована — дай їй висловитися.

4 Уникай під час активного слухання:

- перебивати людину, яка говорить;
- демонструвати байдужу або відсторонену позу;
- давати непрохані поради;
- змінювати тему розмови або переводити розмову на себе;
- оцінювати співрозмовника / співрозмовницю;
- підганяти того, хто говорить.

3. Поверніться до свого сусіда або сусідки і протягом двох хвилин розповідайте про себе на тему «У вільний час я люблю ...». Ваш партнер або ваша партнерка мають вислухати вас, застосовуючи прийоми активного слухання. Потім ті, хто слухали, протягом однієї хвилини переказують усе, що почули, говорячи: «Я почув / почула, що ти...». Занотовувати почуте не можна. Насамкінець поміняйтеся ролями. Обговоріть у загальному колі:

- Які прийоми активного слухання продемонстрували партнер чи партнерка?
- Чого тобі бракувало, коли тебе слухали?
- Що тобі було легше: розповідати, слухати чи переказувати? А що складніше?
- Зроби висновок про те, що ти вже вмієш у спілкуванні. Чого ще треба навчатися?

4. Обговоріть:

- Що таке аргумент?
- А аргументація?
- У яких життєвих ситуаціях варто використовувати аргументи? Наведіть приклади.

Нині загальна середня освіта постійно реформується. Спробуйте й ви визначити свою позицію щодо деяких питань навчання в старших класах. Виберіть одне з наведених запитань та аргументуйте свою відповідь на нього за методом ПРЕС.

- Чи мають старшокласники/старшокласниці вільно вибирати предмети для вивчення у профільній школі відповідно до власних уподобань?
- Чи потрібно надати старшокласникам/старшокласницям право на вибір учителя/вчительки?
- Чи варто надати учням/ученицям право оцінювати роботу вчителів/вчительок?

Після виступів 5–6 однокласників/однокласниць обговоріть: чия аргументація видається вам найцікавішою та найпереконливішою і чому.

- 5. Працюючи в парах, доберіть аргументи, щоб підтвердити або спростувати наведене твердження. Запишіть їх у дві колонки за поданим на с. 18 зразком.

За

Молода людина не може
вимагати підтримки
від держави, якщо сама
не працює над власним
розвитком

Проти

Об'єднайтеся з іншою парою у четвірку та обміняйтеся підготовленими аргументами. Оберіть найпереконливіші з них і презентуйте їх класу.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Активне слухання — це уважне і свідоме сприйняття співрозмовника, коли людина не лише чує слова, а й розуміє їх, показує зацікавленість та підтверджує це відповідними жестами або словами.

Аргументація — це процес пояснення або доведення своєї думки шляхом формулювання тези (позиції), наведення фактів, доказів і логічних тверджень.

Діалог — це форма усного або писемного спілкування, що передбачає безпосередній обмін думками між двома або більше особами, де кожен учасник по чергово висловлює свої міркування, слухає співрозмовника та реагує на почуте.

ПІДСУМУЙМО

Сформулюй власне ставлення щодо оволодіння мистецтвом діалогу, закінчивши наведені нижче речення. Порівняй свої думки з міркуваннями інших.

А Я сьогодні зрозумів / зрозуміла...

Б Тепер я думаю, що...

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Упродовж тижня знайди 1–2 ситуації, у яких тобі необхідно буде реалізувати своє вміння будувати діалог. Спробуй використовувати набуті на занятті знання. Коротко занотуй те, чого тобі бракувало.
2. Пригадай реальні ситуації із життя, коли ти використовував / використовувала вміння аргументувати, та коротко запиши найбільш вдалий, на твою думку, аргумент за методом ПРЕС, зазначивши питання, щодо якого було висловлено аргумент.

Виконай завдання 2.1, 2.2 і 2.3 в -додатку.

§ 3

ЯК ЗНАЙТИ ВИХІД З КОНФЛІКТУ ТА ЗБЕРЕГТИ ПОВАГУ ОДНЕ ДО ОДНОГО

ОБГОВОРІМО

- Що таке конфлікт?
- Чому люди конфліктують?

Із наведених словосполучень виберіть ті, які, на вашу думку, найточніше характеризують конфлікт. Поясніть, чим вони відрізняються від тих форм поведінки, які ви не вибрали. Обміняйтеся вашими міркуваннями з однокласниками / однокласницями.

Люди, які конфліктують:

- спільно шукають вихід зі складної ситуації;
- сперечаються;
- поступаються власними інтересами;
- «сиплють» звинуваченнями;
- ображаються одне на одного;
- допомагають одне одному;
- кричать одне на одного;
- співпрацюють;
- уважно слухають одне одного;
- намагаються перервати розмову;
- підозрюють одне одного;
- ображають одне одного;
- прагнуть порозумітися.

ДІЙМО РАЗОМ

Працюючи в групах, ознайомтеся з найпоширенішими причинами виникнення конфліктів. Проілюструйте кожну з них власним прикладом та зробіть передбачення, як можна було б попередити виникнення конфлікту з такої причини. Презентуйте свої думки однокласникам / однокласницям.

Причина	Пояснення	Приклад
Нестача або розподіл ресурсів (матеріальних, людських тощо)	Дефіцит: ресурсів мало, а потреб багато. Нечіткі правила розподілу: ніхто не знає, хто, коли і на яких умовах отримує доступ до них	Трое учнів мають здати проєкт сьогодні, але в комп'ютерному класі доступні лише два ПК; на два гуртки виділили один грант на поїздку, якого вистачає лише на одну групу
Взаємозалежність	Іноді люди залежать одне від одного (наприклад, у спільній роботі або команді). Якщо хтось не виконує своїх зобов'язань, це викликає невдоволення інших	Робота в групі, де успіх проєкту залежить від внеску кожного
Різна мета	У людей можуть бути різні бажання чи цілі. Через це виникають суперечки	Клас готує шкільний захід. Частина учнів хоче «яскравого шоу» для популярності, інша — «змістовну програму» для благодійного збору
Відмінності в уявленнях і цінностях	Люди по-різному сприймають світ, мають різні погляди, традиції, переконання. Через це вони можуть не розуміти одне одного і сваритися	Суперечка в родині щодо того, чи має бути дідух у домівці під час святкування Різдва
Погана комунікація	Якщо люди не вміють спілкуватися, не висловлюють свої думки або не слухають одне одного, часто виникають образи та непорозуміння	Під час підготовки шкільного заходу одна учениця поширює чутки про рішення вчителя, решта команди в останній момент отримує неповні інструкції від різних людей та повідомлення про новий час репетиції. Через це підготовка стає хаотичною і терміни порушуються

ПОМІРКУЙМО

Виберіть (занотуйте) три положення в тексті, які ви вважаєте важливими для себе. З них виберіть одне, яке виявилось найцікавішим для вас, і поясніть чому. Запишіть одне запитання, що виникло у вас під час читання і яке хотілося б обговорити з іншими. Поділіться своїми думками, порівняйте відповіді і разом зробіть висновок, чому ця тема важлива для кожного / кожної з нас.

Як перетворити конфлікт

на можливість для зростання

У повсякденному житті ми часто чуємо слово «конфлікт» у найрізноманітніших контекстах — від масштабних збройних зіткнень і протистоянь між групами людей до непорозумінь у класі чи сім'ї.

Конфлікт — це зіткнення протилежних інтересів, думок, потреб, ціннісних орієнтацій, боротьба між двома протилежними сторонами, гостра суперечка у спілкуванні. Він виникає тоді, коли дві або більше сторін (люди, групи, країни) мають різні інтереси, цілі, бажання, думки, і ці розбіжності стикаються між собою.

Конфлікт є природною частиною нашого життя. Він не завжди має негативний характер — за відповідального й зваженого підходу конфлікт може допомогти людям краще зрозуміти одне одного та знайти нові рішення.

Для подолання конфлікту застосовують різні **стратегії** — варіанти дій, які обирають для врегулювання суперечностей.

Стратегії розв'язання конфліктів

Співпраця: спільний пошук рішення, яке задовольняє інтереси всіх сторін

Компроміс: часткове задоволення інтересів кожної сторони, взаємні поступки, відмова від власних вимог задля досягнення згоди

Уникнення: тимчасове або повне ухилення від конфлікту. Корисне, коли проблема не варта тривалих суперечок або потребує часу для «охолодження» емоцій

Конфронтація (змагання): прагнення досягти власних цілей без урахування інтересів іншої сторони

Пристосування: одна сторона поступається своїми інтересами на користь іншої. Застосовують, коли стосунки важливіші за конкретну проблему

Особливу роль у конфліктних ситуаціях відіграють **поведінкові моделі**, тобто звичні способи реагування людини під час суперечок. Вони можуть бути як *конструктивними*, так і *деструктивними*.

До деструктивних моделей належать:

- *агресивна* — виявляється у криках, образах, намаганні принизити співрозмовника або довести свою правоту;
- *пасивна* — припускає уникнення відкритої розмови, мовчазна згода чи приховування (стримування) своїх емоцій і почуттів;
- *маніпулятивна* — передбачає прихований вплив на інших, наприклад, за допомогою натяків, тиску чи викликання почуття провини.

Конструктивною (найбільш здоровою, відповідальною, етичною) є поведінка, коли людина спокійно, виважено й упевнено говорить про свої почуття, бажання чи потреби, поважаючи себе й інших, часто використовуючи «я-повідомлення», наприклад: «Я засмучений / засмучена, коли нехтують мою думку».

Моделі поведінки за їх результатами (наявними / ймовірними)	
Конструктивні	Деструктивні
<ul style="list-style-type: none">• сприяють позитивним змінам, покращенню відносин, пошуку кращих рішень• допомагають виявити проблеми та знайти шляхи їх розв'язання	<ul style="list-style-type: none">• погіршують взаємодію, руйнують стосунки, можуть призводити до стресу, непорозумінь, ворожнечі, насильства• поглиблюють проблему, а не розв'язують її

Найефективніше в конфлікті — поєднувати стратегію співпраці або компромісу з конструктивною моделлю поведінки, адже це значно підвищує шанси на порозуміння та збереження добрих стосунків. Ідеальним розв'язанням конфлікту є **консенсус**, тобто рішення, яке влаштовує всіх його учасників / учасниць. Проте знайти таке рішення вкрай складно. І консенсус, і компроміс шукають шляхом переговорів чи за допомогою посередника — *медіатора*.

Кожна людина має право на помилку, адже ніхто не ідеальний. Якщо ви випадково когось образили чи ваші дії спричинили неприємність, важливо вміти це визнати, щиро вибачитися і запропонувати спосіб розв'язання проблеми. Вибачення допомагає відновити довіру і створює

простір для кращих стосунків у майбутньому. Важливо вміти також приймати вибачення, не тримати образу й давати людині шанс виправитися. Коли ми дозволяємо собі й іншим помилятися та надаємо змогу вибачитися, конфлікти втрачають свою руйнівну силу.

Уміння розв'язувати конфлікти — надзвичайно важлива життєва навичка, що допомагає будувати добрі стосунки й досягати взаєморозуміння у групі, спільноті, громаді.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Візьміть участь у вправі «Крок назустріч». Об'єднайтеся в пари. Один/одна з пари має стиснути руку в кулак, а партнер/партнерка — знайти спосіб розтиснути цей кулак, не застосовуючи фізичних зусиль. Спробуй зробити так (наприклад, попросити, щось запропонувати тощо), щоб партнеру чи партнерці захотілося відкрити долоню. Через одну хвилину зупиніться й обговоріть у загальному колі: *Хто з вас розтиснув кулак? Чому ви це зробили? Що відчували ті, хто тримав кулак і не розтиснув його? Чому ви так вчинили? Чому ця вправа має назву «Крок назустріч»? Хто, на вашу думку, зараз зробив крок назустріч? Яке значення ця вправа має для розв'язання конфліктів? Які є стратегії розв'язання конфліктів? Яка з них видається вам найефективнішою? Чому?*
2. Проаналізуйте ситуації й на основі схеми «Стратегії розв'язання конфліктів» (с. 22) та наведеного вище тексту визначте, які стратегії та моделі поведінки в конфлікті демонструє головний учасник/головна учасниця ситуації. Чому ви так вважаєте?

Ситуація 1 Друзі планують подивитися фільм. Настя хоче переглянути фентезі, а Данило — комедію. Після невеличкої суперечки Настя каже: «Гаразд, мені не принципово, подивімося комедію».

Ситуація 2 Брат і сестра сперечаються через інтерактивну іграшку. Дівчинка починає плакати й ховається в іншій кімнаті, щоб не продовжувати сварку.

Ситуація 3 У спортивній команді виникла гостра суперечка щодо стратегії гри. Капітан команди наполягає на своєму варіанті, незважаючи на пропозиції інших гравців і гравчинь, та заявляє: «Ми зробимо так, як я сказав, інакше ми програємо!».

Ситуація 4 Учні й учениці 9 класу не можуть домовитися, що подарувати однокласниці, яка здобула перемогу в інтелектуальному конкурсі. Після довгого обговорення вони вирішують купити невеликий подарунок, який запропонувала одна група, та виготовити листівку, як радила інша група. Усі зголошуються на цей варіант.

Ситуація 5 Група учнів і учениць працюють над спільним проектом, однак не можуть дійти згоди щодо оформлення його результатів. Тоді вони вирішують зібратися після навчальних занять і обговорити всі ідеї, щоб знайти рішення, яке врахує думку кожного й кожної.

3. Створіть для своїх однолітків невелику пам'ятку «Як успішно розв'язувати конфлікти». Включіть до неї: 3–5 головних порад щодо того, як уникати деструктивних конфліктів (тих, що руйнують стосунки) або як їх ефективно розв'язувати; один короткий вислів / гасло, що відображає цінність мирного розв'язання суперечок; візуальні елементи для маркування важливої інформації: малюнки, символи, стрілки.
4. Візьміть участь у вправі «Від "Ти" до "Я"»: перетворіть конфліктні «Ти-повідомлення» на конструктивні «Я-повідомлення» за алгоритмом:
 - 1) Мої почуття («Я відчуваю...»)
 - 2) Факт («Коли ти...»)
 - 3) Моя потреба / моє прохання («Мені б хотілося...»)

Наприклад:

Ти-повідомлення: «Ти спеціально це зробив / зробила, щоб мене вибісити!»

Я-повідомлення: «Я дуже злюся, коли мої речі беруть без дозволу. Мені важливо, щоб ми поважали простір одне одного, тому, будь ласка, спершу запитуй мене».

ЗВЕРНИ УВАГУ

Щоб застосовувати «Я-повідомлення», говори про себе і свої почуття та будуй висловлювання за такою схемою:

- 1** Опиши ситуацію (*коли я бачу, що ти..., коли я стикаюся з...*).
- 2** Визнач свої почуття (*я відчуваю..., я не знаю, що і сказати...*).
- 3** Скажи, як би тобі хотілося змінити ситуацію (*я прошу тебе..., я буду вдячний / вдячна, якщо...*).

«Ти-повідомлення»	«Я-повідомлення»
Ти ніколи не слухаєш, що я кажу!	
Ти знову всюди порозкидав / порозкидала свої речі!	
Ти постійно «зависаєш» у телефоні й не звертаєш на мене уваги!	
Ти завжди перебиваєш мене на пів слові!	
Ти взагалі нічого не робиш для нашого проекту!	

«Ти-повідомлення»	«Я-повідомлення»
Ти мене бісиш своїми жартами!	
Ти завжди запізнюєшся!	
Ти такий безвідповідальний / така безвідповідальна!	

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Конфлікт (від лат. *conflictus* — зіткнення, сутичка) — це зіткнення протилежних інтересів, думок, потреб, ціннісних орієнтацій, боротьба між двома протилежними сторонами, гостра суперечка в спілкуванні.

Компроміс (від лат. *compromissum* — взаємна обіцянка) — це угода на підставах взаємних поступок.

Консенсус (від лат. *consensus* — згода, одностайність) — це загальна згода із суперечливого питання, до якої приходять учасники обговорення.

ПІДСУМУЙМО

- Що таке конфлікт?
- Якими є причини конфліктів?
- Якими бувають моделі поведінки в конфліктах?
- Які стратегії розв'язання конфліктів існують? Поясніть кожну з них на прикладах.
- Конфлікт — це добро чи зло? Аргументуйте свою думку.

Із пропонованого переліку виберіть найбільш влучний, на вашу думку, відповідник до слова «медіатор»: миротворець, посередник, урегулювальник, гармонізатор, примиритель, переговорник. Поясніть, як він виражає суть цього слова.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Щоб навчитися розпізнавати конфлікти, аналізувати їх причини та розуміти наслідки, створи у формі таблиці документ «Мій конфліктний щоденник» (е-додаток 3.4), де зафіксуй два-три конфлікти, які ти спостерігав / спостерігала нещодавно чи у яких брав / брала участь (наприклад, суперечка з батьками чи другом, розбіжності думок у класі, конфлікт у соціальних мережах тощо). Як цей щоденник може допомогти тобі?

Виконай завдання 3.1, 3.2 і 3.3 в е-додатку.

§ 4

ЯК НАЛАГОДЖУВАТИ ПОРОЗУМІННЯ ТА ПІДТРИМКУ У СКЛАДНІ ЧАСИ

ОБГОВОРІМО

- У яких місцях ви найчастіше зустрічаєте військових, ветеранів або людей, які переїхали через війну?
- Чи траплялося вам спілкуватися з такими людьми?
- Що робить таке спілкування природнішим та простішим?
- Які слова або запитання можуть створити напругу чи незручність?
- Що, на вашу думку, важливіше у спілкуванні: схожість чи повага до відмінностей?
- Як можна зробити комунікацію у класі або громаді дружнішою для людей з різним досвідом?

ДІЙМО РАЗОМ

У парах або малих групах оберіть одну із ситуацій. Визначте, що в цій ситуації полегшує спілкування, а що може створювати незручність або напругу. Підготуйте коротку усну презентацію своїх висновків. Після виступів обговоріть, яких знань і правил бракує для впевненоїшої комунікації з людьми з різним досвідом війни.

- ✓ Родина внутрішньо переміщених осіб шукає житло в новому місті на вашій вулиці.
- ✓ Військовий у формі спілкується з водієм автобуса.
- ✓ Ветеран допомагає в реалізації шкільного проекту.

ПОМІРКУЙМО

Прочитайте текст. Запропонуйте заголовок до нього та дайте відповіді на запитання.

- Як інклюзія та інклюзивне спілкування допомагають спільнотам приймати людей з різним досвідом війни?
- З якими труднощами можуть стикатися внутрішньо переміщені особи під час переїзду та адаптації? Які дії спільноти можуть полегшувати цей процес?
- Які принципи інклюзивного спілкування, наведені в тексті, допомагають уникати незручних або напружених ситуацій у повсякденній комунікації з ветеранами/ветеранками та людьми з досвідом війни? Наведіть приклади.
- Чому інклюзивне спілкування важливе для єдності й стійкості українського суспільства після війни?

У складні часи суспільство змінюється не лише зовні, а й у тому, як люди спілкуються та підтримують одне одного. Війна, вимушене переселення або повернення з фронту залишають слід у житті багатьох людей. Часто цей слід непомітний з першого погляду: людина може здаватися спокійною, але водночас переживати тривогу, втрату чи біль. Тому під час спілкування з іншими особливо важливо бути уважними й делікатними. Наприклад, людині, яка щойно переїхала до нового класу чи іншої громади, може бути складно одразу відповідати на запитання «звідки ти?» або «чому ви переїхали?». Такі запитання почасти торкаються непростих переживань, про які людина не готова говорити.

Зрозуміти, як спільноти можуть приймати людей із різним життєвим досвідом, допомагає поняття інклюзії. **Інклюзія** означає, що кожен і кожна мають рівні можливості брати участь у житті спільноти, висловлювати власну думку та впливати на рішення — незалежно від життєвих обставин чи відмінностей. Йдеться не лише про людей з інвалідністю, а й про тих, хто пережив війну, переїзд, втрати або небезпечні ситуації.

Інклюзія проявляється через **інклюзивне спілкування** — такий спосіб взаємодії, за якого людину не відокремлюють від інших, не уникають, не жаліють надмірно й не знецінюють її досвід. Навпаки, вона має таке саме право бути почутою, брати участь у справах і впливати на те, що відбувається у спільноті. Це не «особливе ставлення», а прояв рівності та поваги.

В інклюзивному середовищі людей не поділяють на «своїх» і «чужих». Новий учень чи нова учениця з прифронтового міста можуть так само пропонувати ідеї для шкільного проєкту, як і ті, хто навчається тут давно. Відмінності не заважають порозумінню, а навпаки — збагачують спільноту, додаючи нові погляди й досвід для спільних рішень.

Від початку війни в Україні з'явилися групи людей, для яких уважна й делікатна комунікація стала особливо важливою. Одна з них — внутрішньо переміщені особи — люди, які були змушені залишити свій дім, але проживають у межах країни. Переїзд майже завжди пов'язаний із втратою — житла, друзів, звичного розпорядку, шкільного класу чи відчуття

стабільності. У школі це помітно вже з перших днів: не всі нові учні й учениці готові одразу активно спілкуватися чи розповідати про події, які їм довелося пережити. Тому на початку адаптації особливо важливі прості, але практичні кроки підтримки: показати, де розташована їдальня, пояснити, як працюють гуртки, додати до класного чату, познайомити з учителем або вчителькою, які опікуються позакласною діяльністю. Такі дії не потребують пояснень, але допомагають людині відчутися рівною серед інших. Якщо учні чи учениці самі починають говорити про свій досвід, важливо слухати уважно — без порівнянь і знецінювання. Фраза «багатьом було ще гірше» закриває діалог, тоді як просте «дякую, що поділився / поділилася» створює простір для довіри.

Ще одна група — ветерани й ветеранки та люди з досвідом війни. У повсякденному спілкуванні ці поняття часто змішують, однак вони означають різні речі. Ветеранами та ветеранками зазвичай називають людей, які мають офіційний статус учасника / учасниці бойових дій або інвалідність унаслідок війни. Натомість до людей з досвідом війни можуть належати і військові, які не брали участі в бойових діях, і цивільні мешканці прифронтових територій, і переселенці, і родини загиблих, а також підлітки, які продовжують навчання, але пережили обстріли, окупацію чи втрату близьких. Розуміння цієї різниці допомагає уникати стереотипів і добирати доречний спосіб підтримки кожної людини.

Спілкування з ветеранами / ветеранками та людьми з досвідом війни не потребує героїзації чи «особливих» слів, але вимагає поваги, уважності та відсутності тиску. Романтизування війни або надмірна цікавість до деталей можуть бути болючими. Натомість ефективною є звичайна, рівноправна взаємодія: запросити до шкільного проєкту, поговорити про спорт, хобі чи повсякденні справи. Для багатьох повернення до буденності є однією

з форм відновлення. Наприклад, ветеран або ветеранка можуть охоче долучитися до організації шкільного волонтерського ярмарку чи спортивного заходу, не торкаючись теми війни. У такій взаємодії пережитий досвід не ігнорується, але й не зводиться до єдиної «визначальної» риси людини. Якщо ж людина сама хоче поділитися своїм досвідом, важливо слухати без випитувань і очікування «яскравих історій».

Чутливість у спілкуванні не означає мовчання або уникнення складних тем. Вона полягає в тому, щоб дати людині право на власний темп: говорити або мовчати, брати участь чи триматися осторонь. У шкільній спільноті таке право є формою підтримки нарівні з уважним ставленням, відсутністю насмішок і «цікавості заради цікавості». Це особливо важливо вже сьогодні, адже люди, яких болісно торкнулася війна, мають повертатися до навчання, дружби й повсякденного життя, не відчувачи себе «чужими» або «не на місці».

Інклюзивне спілкування допомагає зберігати повагу до різного досвіду та дає змогу людям знову відчувати себе частиною спільноти. Воно робить нас зрілішими — не лише як громадян і громадянок, а й як особистостей. Після війни ці вміння стануть не лише бажаними, а й необхідними — від них залежатиме здатність українського суспільства залишатися єдиним, стійким і згуртованим попри відмінності.

ДІЙМО РАЗОМ

1. У парах або малих групах проаналізуйте наведені фрази. Визначте, які з них можуть викликати незручність, напругу чи тиск у спілкуванні з людьми, яких торкнулася війна. Запропонуйте альтернативні формулювання, що демонструватимуть повагу, тактовність і підтримку.

- ✓ А що з вами сталося?
- ✓ А навіщо ви поїхали?
- ✓ О, ви герой!
- ✓ Вам, мабуть, дуже важко.
- ✓ А що там у вас було?
- ✓ А чого ви нічого не розповідаєте?
- ✓ Це, напевно, у вас тепер назавжди.

Зразок.

Ви, мабуть, пережили жахи...

▶ Радий/рада, що ви зараз тут. Якщо захочете щось розповісти — я готовий/готова слухати.

Після закінчення роботи обговоріть: *Що змінилося після переформулювання? Що зробило комунікацію більш тактовною? Чому важливо давати людині вибір: говорити чи не говорити?*

2. Розгляньте наведені ситуації. Як би ви вчинили в кожній із них, спираючись на поради з тексту параграфа?

Ситуація 1 До вашого багатоквартирного будинку переїхала сім'я з іншого міста. На подвір'ї ви бачите хлопця вашого віку й хочете познайомитися, але не впевнені, чи варто одразу питати про переїзд.

Ситуація 2 У затишній піцерії поруч із твоїм будинком один з відвідувачів уголос коментує: «Ну, це точно військові!». Вам ніяково й ви хочете зреагувати тактовно.

Ситуація 3 У чаті класу з'явилася людина, яка нещодавно переїхала. Частина однокласників й однокласниць починає випитувати: «А ви звідки? А що сталося?» Ви розмірковуєте, як зробити спілкування менш нав'язливим.

Ситуація 4 У соцмережах рекламують волонтерський ярмарок. Ви хочете запросити на нього знайомого ветерана, але прагнете зробити це тактовно, щоб запрошення не виглядало як жалість або примус.

3. У групах підготуйте коротку відповідь на запитання «Що допоможе нашому суспільству залишатися стійким і згуртованим після війни?». Наведіть щонайменше один приклад, пов'язаний з повагою до різного досвіду людей (переселення, участь у бойових діях на фронті, втрати, повернення до цивільного життя). Презентуйте свої міркування за одну хвилину.
4. Запропонуйте ідею, як учнівство вашої школи може долучатися до корисних ініціатив щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб, військово-службовців, ветеранів та їхніх родин у школі чи громаді. Підготуйте коротку презентацію своєї ідеї і представте її класу. Використайте плакат, слайди, інфографіку або усний виступ. Намагайтеся переконливо пояснити свою пропозицію та заохотити до участі однокласників і однокласниць.
5. Перегляньте відео «Взаємодія з ветеранами війни та їхніми близькими» (**Е-додаток, 4.3**). Які корисні поради пропонує лекторка? Занотуйте кілька слів, що «лікують» та «об'єднують».

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Інклюзивне спілкування — це спосіб взаємодії та обміну інформацією, який враховує потреби й особливості всіх учасників і учасниць та передбачає створення такого середовища, де кожна людина почуватися почутою, залученою, зрозумілою й цінною, незалежно від своїх індивідуальних рис та особливостей.

Ветерани / ветеранки війни — це особи, які мають офіційно встановлений статус учасника / учасниці бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники / учасниці війни згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Люди з досвідом війни — це група людей, яка охоплює всіх, хто мав прямий або опосередкований досвід, пов'язаний з військовими діями (військовослужбовці, які не брали безпосередньої участі в бойових діях, цивільні особи, які проживали в зоні збройного конфлікту, ті, хто постраждав від його наслідків).

ПІДСУМУЙМО

- Що робить спілкування інклюзивним у складні часи? Чи може це бути корисним і в мирний час?
- Чому різний досвід війни вимагає різних способів комунікації? Наведіть приклади з тексту або з власних спостережень.
- Як інклюзивна комунікація змінює спільноту: клас, школу, місто або країну?
- Які слова або мовні практики будують довіру, а які — руйнують її? Як це пов'язано з правом людини на вибір?
- Що спільного між підтримкою окремої людини й підтримкою суспільства загалом?
- Які навички спілкування здобули українці/українки під час війни? Чому вони важливі для майбутнього?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Напиши лист із пропозицією підтримки та співпраці представнику / представниці однієї з груп людей, про яких ішлося на занятті.
2. Уяви, що до твоєї школи завітала людина, чий досвід пов'язаний з війною: можливо, це ветеран або ветеранка, які повернулися з фронту, дитина-ВПО з іншого регіону, яка шукає нових друзів, або волонтерка чи волонтер, які активно допомагають постраждалим. Вибери представника / представницю однієї із цих груп. Напиши коротке (8–10 речень) звернення або повідомлення до цієї людини. У своєму зверненні:
 - ✓ вислов щиру підтримку й повагу до її / його досвіду;
 - ✓ продемонструй готовність до толерантності та взаємодопомоги;
 - ✓ запропонуй конкретні способи співпраці або спільної діяльності (враховуючи поради з параграфа про конкретну допомогу й заохочення до нового життя).

Виконай завдання 4.1 і 4.2 в -додатку.

Частина 2

Я І ВЛАДА. ЗАЛУЧЕНІСТЬ ДО СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ Й ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

§ 5

ЩО ОЗНАЧАЄ БУТИ ГРОМАДЯНИНОМ І ГРОМАДЯНКОЮ УКРАЇНИ

ОБГОВОРІМО

Про що, на вашу думку, «говорить» ілюстрація на початку параграфа? Про що вона — про зовнішність, можливості чи відповідальність?

Як це зображення пов'язане з назвою заняття «Що означає бути громадянином і громадянкою України»? Яку відповідь воно підказує?

Який елемент ілюстрації найбільше відгукується вам — технології, голосування, участь, ухвалення рішень, спільність? Чому саме цей?

Пригадайте, що ви вже знаєте про громадянство: які права воно надає і які обов'язки з ним пов'язані? Як ці складники співіснують?

ДІЙМО РАЗОМ

Уявіть нашу Україну великим домом, який ми разом будуємо.

Яку роль ви хотіли б відігравати в ньому? Ким ви себе бачите?

Що, на вашу думку, найважливіше для того, щоб бути справжнім громадянином/справжньою громадянкою нашої держави, особливо нині?

Продовжте речення: Я хочу бути українцем/українкою, який/яка (що робить)...

ПОМІРКУЙМО

Прочитайте текст і на його основі дайте відповіді на запитання:

■ Як ви розумієте поняття «громадянство» в широкому сенсі?

■ Чому саме людина за Конституцією України є найвищою соціальною цінністю?

■ Які права та обов'язки мають громадяни та громадянки України за Конституцією?

■ Що таке відповідальність громадянина/громадянки?

■ Чому громадяни та громадянки України мають бути активними? Що це означає для вас?

Як права, обов'язки та відповідальність

формують справжнє громадянство

Бути громадянином або громадянкою України — це значно більше, ніж мати паспорт чи зареєстроване місце проживання. Це особливий зв'язок між людиною та державою, у якому поєднуються належність до держави, права і свободи людини та відповідальність людини й держави.

ГРОМАДЯНСТВО

(у широкому значенні)

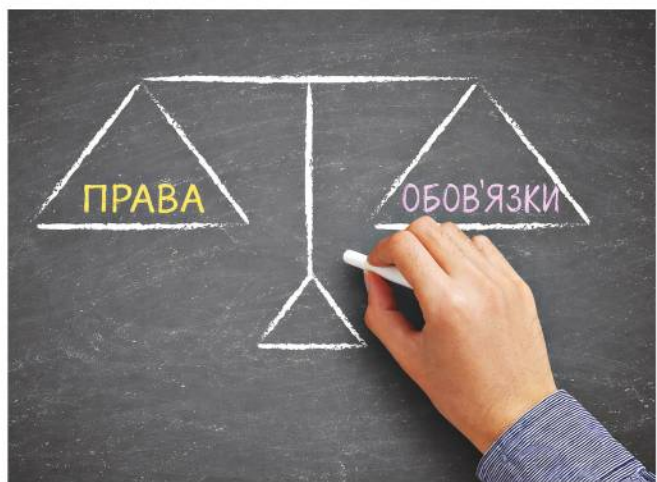
Конституція України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Відтак держава покликана служити людині, забезпечувати її права і свободи та створювати умови для всебічного розвитку особистості.

У Конституції закріплено **права і свободи людини та громадянина**: особисті, політичні, економічні, соціальні й культурні. Вони є невід'ємними, адже кожна людина має гідність і цінність від народження. Держава зобов'язана гарантувати реалізацію цих прав і захищати їх у разі порушення.

Права і свободи відкривають людині можливості. Наприклад, право на освіту забезпечує здобуття знань і формування власної думки. Свобода думки і слова дозволяє вільно висловлювати ідеї та брати участь у суспільних обговореннях. Право на свободу об'єднань означає, що людина разом з іншими може створювати організації чи політичні партії, щоб відстоювати свої інтереси. А свобода пересування й вибір місця проживання дають змогу вибирати, де жити і працювати, щоб почуватися комфортно. Ці конституційні права і свободи — фундамент, без якого неможливо побудувати справедливі закони та забезпечити безпеку кожного громадянина та кожної громадянки.

Реалізація прав і свобод нерозривно пов'язана з відповідальністю. Конституція встановлює, що кожен і кожна зобов'язані шанувати права і свободи інших людей. Інакше кажучи, права однієї людини закінчуються там, де починаються права іншої. Свобода висловлювань, наприклад, не дає підстав поширювати неправдиву інформацію чи заклики до насильства. Відстоювати власні інтереси в добросесний спосіб — це не лише знати закони, а й усвідомлювати, як наші вчинки впливають на суспільство в цілому.

Окрім прав, громадяни та громадянки мають і **конституційні обов'язки**. Їх виконання створює основу суспільної злагоди й ефективного функціонування держави.

Обов'язок сплачувати податки є внеском у фінансування освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та оборони країни. Дотримання законів забезпечує правопорядок і довіру. Виконання обов'язку не завдавати шкоди природі та культурній спадщині є свідченням нашої турботи про світ, у якому житимуть наступні покоління.

Під час воєнного стану може бути тимчасово обмежено низку прав — наприклад, це свобода пересування або право збиратися мирно. Такі заходи можливі лише на основі закону і спрямовані на захист безпеки людей та незалежності держави.

Громадянство — це також про участь, що виявляється не лише під час виборів чи подання петицій, а й у повсякденних діях: у роботі учнівського самоврядування, у громадських ініціативах, волонтерстві, обговоренні проблем громади, відповідальному ставленні до інформації та протидії фейкам. Навіть найменший внесок у спільну справу — це спосіб будувати сильну, демократичну державу.

Для кожного й кожної громадянство може мати особливий сенс. Одні бачить у ньому захищеність і права, інші — можливість впливати на рішення, ще інші — обов'язок діяти чесно й не бути байдужими. У будь-якому випадку громадянство — це вибір і участь: майбутнє України залежить від нашої відповідальності, рішень і готовності долучатися до спільних справ.

ДІЙМО РАЗОМ

1. У тексті параграфа розкрито різні аспекти громадянства. Створіть «Громадянський словничок» — сторінку в одній із соцмереж із ключовими поняттями та ілюстраціями до них. Дійте за таким алгоритмом:

- 1) Виберіть 3–4 ключові поняття / терміни з тексту заняття, які, на вашу думку, найкраще розкривають суть громадянства України (наприклад, належність, цінності, права, обов'язки, активна позиція, гідність, внесок, захист Вітчизни).
- 2) Створіть «сторінку словника» для кожного обраного поняття: термін, коротке пояснення своїми словами (1–2 речення), невелика піктограма або символ, які візуально відображають зміст поняття.

Коротко презентуйте класу вибрані поняття, пояснюючи, чому ви вважаєте їх найважливішими. На бажання викладіть результат своєї роботи в соціальні мережі.

2. Створіть «карту відповідальності» класу. Позначте на ній обов'язки, які ви можете виконувати вже зараз (наприклад: екологічні ініціативи, допомога громаді, медіаграмотність). Чому, на вашу думку, виконання того чи іншого обов'язку є важливим для громадян, суспільства та держави?

3. Виберіть одне з конституційних прав із розділу II Конституції України або з тих, які згадано в тексті. Як ви втілюєте це конституційне право в повсякденному житті?

Опишіть одну невелику, але конкретну дію, яка продемонструвала б, як ви добросовісно й у правовий спосіб реалізуєте це право, не порушуючи при цьому права інших людей. Підготуйте коротке (до 5 речень) повідомлення про вибрану дію: яке конституційне право вона ілюструє, і чому, на вашу думку, це важливо для вас і вашої спільноти або громади.

**ШАНУЮ ВОЇНІВ,
БІЖУ ЗА ГЕРОЇВ
УКРАЇНИ!**

4. Обговоріть у парах / групах наведені ситуації, відповівши на запитання. Запропонуйте 1–2 конкретні дії для розв'язання кожної з них.

Ситуація А Ви дізналися, що шкільна бібліотека потребує допомоги в оновленні фонду, але не має коштів на нові цікаві книжки.

Як ви могли б проявити свою активну громадянську позицію і зробити внесок у розв'язання цієї проблеми на рівні громади (школи)?

Ситуація Б У вашому місті запланували благодійний марафон для збору коштів на відновлення пошкоджених будинків після стихійного лиха.

Які кроки ви могли б зробити, щоб долучитися до марафону або допомогти дистанційно?

Ситуація В У вашому селищі / місті організовано збір гуманітарної допомоги для мешканців сіл, які постраждали від воєнних дій.

Як ви могли б діяти, щоб підтримати цю ініціативу, навіть якщо не можете долучитися фізично?

Ситуація Г У вашому районі відкрили центр допомоги самотнім літнім людям.

Як ви могли б допомогти, не відвідуючи центр особисто?

Ситуація Д Ви помітили, що в соціальних мережах поширюється інформація, яка, на вашу думку, є неперевіреною або може викликати паніку.

Як ви можете усвідомлено підійти до використання інформації у цифровому просторі та протидіяти фейкам?

5. Перегляньте відеопрезентацію «Права, свободи та обов'язки» (**Е-додаток, 5.4**). Про які конституційні права й обов'язки в ній ідеться? На основі тексту заняття й відеопрезентації складіть їх перелік. Позначте в ньому ті права, які ви реалізуєте в цей момент.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Громадянство України — це належність особи до держави Україна, що визначається як стійкий правовий зв'язок, який наділяє особу певними правами й обов'язками, а державу — зобов'язаннями щодо захисту та представництва свого громадянина / своєї громадянки.

Обов'язки громадянина / громадянки України — це встановлена Конституцією і законами України міра необхідної поведінки та діяльності людини і громадянина в різних сферах життєдіяльності (політичній, економічній, соціальній, культурній).

Права і свободи громадянина / громадянки України — це визначені Конституцією та законами України можливості особи реалізовувати свої потреби та інтереси, які забезпечують її фізичне та духовне існування, а також участь у суспільному житті.

ПІДСУМУЙМО

Обговоріть:

Як, на вашу думку, дії кожного громадянина / кожної громадянки можуть впливати на розвиток «спільного дому» — України? Проілюструйте це 2–3 конкретними прикладами.

Чи можна вважати патріотизм і любов до Вітчизни обов'язковими складниками громадянства? Чому так або чому ні?

Як нинішні випробування вплинули на ваше відчуття причетності до долі України та на усвідомлення власної ролі як громадянина чи громадянки?

Чи складно державі (її відповідним органам) забезпечувати конституційні права людини в умовах війни? Наведіть 1–2 аргументи на підтвердження своєї думки.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Створи кластер або схему до понять «конституційні права» та «конституційні обов'язки» громадянина / громадянки України. Відобрази в ньому ключові ідеї та приклади, згадані в тексті.
2. Придумай короткий влучний слоган (до 10 слів) на тему «Що для мене означає бути громадянином / громадянкою України нині». Створи до нього невелику ілюстрацію (малюнок, колаж, ескіз), яка візуально передаватиме твою ідею. Результати роботи презентуй класу.

Виконай завдання 5.1, 5.2 і 5.3 в -додатку.

§ 6

ЯК ВЛАШТОВАНО ВЛАДУ В НАШІЙ ДЕРЖАВІ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

ОБГОВОРІМО

- Хто є єдиним джерелом влади відповідно до Конституції України?
- Що це означає для практичної організації влади в державі?
- Які органи державної влади в нашій країні вам відомі?
- Як вони формуються? Якими є їх основні повноваження?

ДІЙМО РАЗОМ

Що, на вашу думку, тримає наш державний «будинок»? Які «опори» не дають йому впасти? Запишіть на стікерах 2–3 свої ідеї про те, що забезпечує стабільність і порядок у державі. Створіть на дошці малюнок будинку й розмістіть стікери, по черзі озвучуючи та пояснюючи свої ідеї.

Обговоріть:

- Які із цих «опор», на вашу думку, закріплено в Конституції України?
- Хто відповідає за кожну з них?
- Які органи влади мають існувати, щоб забезпечувати їх функціонування?

ПОМІРКУЙМО

Працюючи в парах, запишіть на аркуші три запитання щодо того, як побудовано державну владу в Україні. Спробуйте дати відповіді на них. Найцікавіші запитання запропонуйте класові. Складіть спільний список із 5–7 ключових запитань. Під час опрацювання тексту сформулюйте відповіді на ці запитання.

Як формується і функціонує

державна влада в Україні

Конституція України — це основний і найвищий закон нашої держави, який гарантує права і свободи громадян / громадянок та встановлює їхні обов'язки. Це також головний документ, який визначає «архітектуру» влади в державі — те, як будуються її органи та якими повноваженнями їх наділено.

Народ України є єдиним джерелом та носієм державної влади: він не «віддає» її чиновникам, а лише делегує їм право здійснювати управління від свого імені. Це ключовий принцип демократичної держави, одна з основних засад діяльності органів державної влади.

Громадяни та громадянки не можуть постійно збиратися разом, щоб ухвалювати закони чи керувати державою, тож вони передають свої повноваження через вибори представницьким **органам влади**. Від імені народу діють обрані ним представники — народні депутати та Президент України,

а на рівні місцевого самоврядування — сільські, селищні, міські голови та депутати місцевих рад. Коло їхніх повноважень та види діяльності чітко визначені Конституцією та законами України.

Президент України є главою держави й гарантом Конституції, захищає суверенітет і територіальну цілісність України, призначає дипломатів, підписує закони чи повертає їх на доопрацювання Верховній Раді України, а також може оголосити надзвичайний або воєнний стан та ін. *Верховна Рада України* — це парламент, який складається з народних депутатів. Він створює й ухвалює закони, затверджує державний бюджет, формує уряд — Кабінет Міністрів України — і контролює його роботу. *Кабінет Міністрів України* є вищим органом виконавчої влади, який організовує і забезпечує виконання законів, керує економікою, освітою, медициною та іншими сферами державного життя. *Конституційний Суд України* стежить, щоб закони й міжнародні договори відповідали Конституції нашої держави, й може скасовувати ті положення законів, які порушують її норми.

Засади діяльності органів державної влади визначені Конституцією та законами України.

Верховенство права

Органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти в межах повноважень і у спосіб, передбачений Конституцією та законами України

Поділ влади

на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову, що мають різні повноваження і здійснюють їх самостійно, але у взаємодії одна з одною

Народовладдя

Народ є джерелом і носієм влади, який здійснює її як безпосередньо, так і через органи державної влади

Права і свободи людини

Усі органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані забезпечувати права і свободи людини, охороняти її життя, честь і гідність

Конституція України визначає і **механізми формування та діяльності органів державної влади** — сукупність правил, процедур і способів, за якими державні органи створюються та здійснюють свої повноваження.

Президента та народних депутатів України обирають виборці — громадяни й громадянки України строком на п'ять років. Кандидатуру Прем'єр-міністра пропонує Президент, а затверджує Верховна Рада. Суддів Конституційного Суду призначають у рівній кількості Президент, Верховна Рада та з'їзд суддів, що забезпечує баланс та незалежність конституційного судочинства.

Механізми діяльності визначають, як працюють органи державної влади: регламентують правила проведення засідань, процедури ухвалення рішень, здійснення контролю та притягнення до відповідальності. Наприклад, Верховна Рада ухвалює закони більшістю голосів на пленарних засіданнях. Кабінет Міністрів щорічно звітує перед парламентом, забезпечуючи підконтрольність виконавчої влади. Президент має право накладати вето на закон і повертати його на повторний розгляд до Верховної Ради. Конституційний Суд перевіряє, чи відповідають закони Конституції нашої держави, що є важливим елементом контролю. Такі механізми взаємодії між Президентом, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів і судами забезпечують ефективну систему стримувань і противаг. Тому Конституція України має важливе значення — вона є основою національної єдності, демократії та захисту кожного громадянина й кожної громадянки в нашій державі.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Об'єднайтеся в чотири групи й виконайте завдання за наведеним алгоритмом.

1

Ознайомтеся з назвою відповідного розділу Конституції України:
для групи 1 — розділ IV; для групи 2 — розділ V;
для групи 3 — розділ VI; для групи 4 — розділ XII.

2

Визначте, про який орган ідеться в кожному розділі.

3

З'ясуйте, до якої гілки влади належить цей орган (можливо, не належить до жодної з них).

4

Наведіть відомі вам приклади діяльності цього органу або знайдіть таку інформацію в інтернеті.

5

Презентуйте результати своєї роботи класу.

2. Розгляньте наведені ситуації. Визначте, який орган державної влади уповноважений розв'язати проблему та поясніть його дії, спираючись на текст параграфа.

Ситуація 1 Кабінет Міністрів розробив план боротьби з епідемією, але для його реалізації потрібно внести зміни до Державного бюджету та виділити додаткові кошти.

Ситуація 2 Верховна Рада ухвалила закон, який забороняє громадянам критикувати владу в соціальних мережах. Група депутатів вважає це порушенням прав людини.

Ситуація 3 Прем'єр-міністр подав до парламенту звіт про роботу Кабінету Міністрів. Більшість депутатів визнали роботу одного з міністрів незадовільною.

Обговоріть:

- Яка ситуація була найскладнішою?
- Чому в деяких випадках потрібна взаємодія одразу двох органів влади?
- Чому важливо, щоб повноваження Президента, парламенту та Конституційного суду не перетиналися?
- Що станеться з правами людини, якщо вся державна влада (і ухвалення законів, і їх виконання, і суд) опиниться в одних «руках»?

3. Працюючи в малих групах, виберіть орган державної влади і створіть коротку інсценізацію «Один день із життя органу державної влади». Спирайтеся на свої знання про те, як він формується, як ухвалює рішення, кого контролює і хто контролює його роботу (за потреби зверніться до інтернет-джерел). Групами по черзі презентуйте свої інсценізації. Завдання для решти класу — здогадатися, який орган зображено.

4. Проаналізуйте приклади діяльності органів державної влади. Визначте, яка конституційна засада (демократизм, законність, поділ влади тощо) виявляється в кожному з них. Якими можуть бути наслідки такої діяльності для суспільства?

- 1) Верховна Рада України запрошує громадськість для обговорення законопроекту з питань освіти.
- 2) Кабінет Міністрів України реалізує програму соціального захисту вразливих груп населення.
- 3) Конституційний Суд України скасовує окремі положення закону через їх невідповідність Конституції України.
- 4) Президент України призначає суддів на підставі рекомендацій Вищої ради правосуддя.
- 5) Верховна Рада України ухвалює закон, що розширює свободу слова та зібрань.

Обговоріть: Чи може одна засада бути важливішою за інші? Чи допустимо, наприклад, знехтувати поділом влади заради швидкого ухвалення рішень? До чого це може призвести? Чому ці засади працюють лише як «командна гра»? Ким у цій грі є громадяни — глядачами чи гравцями? Чому?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Засади діяльності органів державної влади — це основні принципи, викладені в Конституції та законах України, на яких ґрунтується діяльність органів державної влади, зокрема: народовладдя, верховенство права, розподіл влади, пріоритет прав і свобод людини.

Механізми формування і діяльності органів влади — це сукупність визначених Конституцією України правил, процедур і способів, за якими утворюються органи державної влади та визначаються їх повноваження.

Орган державної влади — це структурований і організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців, який наділено певними повноваженнями і який здійснює свої функції відповідно до призначення.

ПІДСУМУЙМО

Як би ви тепер пояснили значення Конституції для держави, використовуючи метафору «архітектура будівлі»?

Які елементи державної системи є «фундаментом», а які — «стінами» чи «дахом»?

Якою є роль громадян / громадянок України у створенні й функціонуванні органів державної влади?

Яка із засад діяльності органів державної влади, на вашу думку, найчастіше зазнає випробувань в Україні нині? Чому?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Поверніться до титульної ілюстрації до заняття (с. 41). Кількома реченнями викладі свої думки щодо запитань:

- ✓ Які гілки влади символізують колони?
- ✓ Чому вони «вирастають» із розгорнутої Конституції України?
- ✓ Чому для демократії важливий поділ влади?

2. Пригадай спільноту, у якій ти береш участь (команда, клуб тощо), і поміркуй над запитаннями:

- ✓ Хто ухвалює важливі рішення в цій спільноті?
- ✓ Як там обирають лідера?
- ✓ Як твій досвід допомагає зрозуміти принцип «Народ — єдине джерело влади»?

Виконай завдання 6.1, 6.2 і 6.3 в **Е-додатку**.

§ 7

ЯК ГРОМАДЯНИ І ГРОМАДЯНКИ МОЖУТЬ ВЗЯТИ УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ

ОБГОВОРІМО

Як ви розумієте поняття «участь громадянина та громадянки в управлінні державними справами»?

Які форми такої участі вам відомі із занять у 7–8 класах, власного досвіду або із зображеного на ілюстраціях нижче?

Яке значення, на вашу думку, це право має для громадян/громадянок? А для держави?

ДІЙМО РАЗОМ

Виберіть із переліку дії, що є способами участі громадян/громадянок України в управлінні державою. Поясніть свій вибір.

1. Участь у виборах народних депутатів України	6. Відвідування матчу за участі збірної України з футболу
2. Вивішування прапора на балконі до Дня Незалежності України	7. Ініціювання громадських слухань щодо проблеми місцевої громади
3. Пост у соцмережі про дотримання хвилини мовчання	8. Підписання електронної петиції на сайті Президента України
4. Участь у конституційному референдумі	9. Звернення до депутата місцевої ради зі скаргою
5. Сплата податків до місцевого бюджету	10. Перегляд політичного телешоу

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст і порівняйте його з вашими попередніми відповідями на запитання в рубриці «Обговорімо». Що нового ви дізналися? Про що хотілося б довідатися більше? У яких джерелах можна знайти потрібну інформацію?

Як реалізувати право на участь

в управлінні державою

Участь в управлінні державними справами — це активна діяльність громадян, спрямована на вплив і контроль над ухваленням рішень у державі. Вона передбачає не лише дотримання законів, а й безпосередню участь у формуванні політики, виборах органів влади, обговоренні суспільно важливих питань та впливі на роботу державних інституцій. Це право закріплено в статті 38 Конституції України: «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами як безпосередньо, так і через своїх представників».

Найпотужнішим інструментом впливу громадян на державу є вибори. Обираючи Президента України, народних депутатів або представників місцевого самоврядування, громадяни делегують їм частину своєї влади. Це означає, що обрані особи отримують право представляти наші інтереси та ухвалювати важливі рішення від нашого імені. Через вибори формується курс країни — від законів, які будуть ухвалені, до ремонту доріг у твоєму дворі. Тож вибори — це спосіб зробити так, щоб голос мільйонів звучав злагоджено через обраних представників.

Демократія передбачає і механізми безпосереднього впливу на владу. Одним із них є референдум — голосування громадян щодо найважливіших питань. Наприклад, на всеукраїнському референдумі 1991 року українці та українки підтвердили Акт проголошення незалежності України.

Важливу роль відіграють також звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування — заяви, скарги, пропозиції, які дають змогу громадянам і громадянкам вирішувати індивідуальні або колективні питання. Так, завдяки колективним зверненням можна ініціювати ремонт дороги чи покращення благоустрою у своєму районі.

Нині, з розвитком інформаційних технологій, ефективними є електронні петиції. Вони дають нагоду звернутися онлайн, зібравши підписи громадян та громадянок (наприклад, петиція до Президента потребує щонайменше 25 тисяч підписів). Питання, які порушують у петиціях, найрізноманітніші — від освітніх реформ до захисту екології чи процедурних змін.

Формою громадянської участі є також громадські слухання — зустрічі жителів певної громади з представниками влади для обговорення важливих питань: проектів нормативних актів, містобудування, бюджету, екології тощо. Такі слухання сприяють урахуванню інтересів різних груп і підвищують прозорість та обґрунтованість ухвалених рішень.

Громадяни та громадянки можуть брати участь у суспільному житті через громадські об'єднання та рухи, ініціюючи кампанії на захист довкілля, проти корупції, за інклюзивність, права людини тощо.

Ще однією формою впливу на владу є мирні зібрання: мітинги, демонстрації, марші, пікети. Вони є реалізацією конституційного права на

свободу слова, зібрань і вираження позиції щодо суспільно-політичних питань. Завдяки цим діям громадяни та громадянки привертають увагу до нагальних проблем і впливають на політичні рішення влади.

Участь громадян і громадянок — це «паливо» для демократії. Без нашої активності «державна машина» працюватиме лише на саму себе. Ви теж можете долучатися до змін у суспільстві: обговорювати суспільні проблеми, брати участь у роботі шкільного самоврядування, волонтерських ініціативах, тримати руку на пульсі життя своєї громади, розвивати навички відповідального громадянства.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Об'єднайтесь у групи по 4–5 осіб та виберіть одну з наведених нижче ситуацій. Запропонуйте кращий спосіб розв'язання проблеми (вибори, референдум, громадські слухання, петиція) та обґрунтуйте свій вибір.

Ситуація 1 У школі вирішують, куди спрямувати кошти на ремонт: оновити спортивну залу чи модернізувати їдальню.

Ситуація 2 У районі планується нове будівництво. Обговорюють два варіанти: облаштувати дитячий майданчик або збудувати паркінг.

Ситуація 3 У місті розглядають, як покращити транспортну інфраструктуру: запустити новий автобусний маршрут або облаштувати велодоріжки.

Ситуація 4 У громаді обговорюють створення нового громадського простору: затишний сквер з лавками та квітниками або майданчик для проведення вуличних фестивалів.

Ситуація 5 У закладі освіти розглядають шляхи покращення харчування учнів: запровадити збалансовані обіди або встановити автомат із корисними снеками.

2. Уявіть, що ви входите до групи експертів, яким доручено сформулювати запитання для Всеукраїнського референдуму щодо можливого зниження виборчого віку в Україні до 16 років. Щоб голосування було успішним, ваше запитання має відповідати таким критеріям:

- ✓ бути однозначним і зрозумілим для всіх;
- ✓ бути конкретним (стосуватися лише однієї проблеми);
- ✓ передбачати тільки дві відповіді: «Так» або «Ні»;
- ✓ не містити підказок, емоційних чи навідних фраз;
- ✓ відповідати Конституції України.

Презентуйте своє запитання класу та узгодьте варіант для спільного обговорення. Визначтеся, якою є ваша особиста позиція («Так» або «Ні»), і поділіться своїми думками з класом, намагаючись переконати своїх однокласників / однокласниць. Вислухайте кількох представників / представниць обох позицій і проведіть голосування. Обговоріть: *Що нового ви дізналися про референдум? Що виявилось найскладнішим у цій справі? Чого ви навчилися?*

3. Уявіть, що у вашій школі, селі/місті чи державі є проблема, яку, на вашу думку, необхідно розв'язати, або ідея, яку варто впровадити. Визначте, що ви складатимете: індивідуальне/колективне звернення (наприклад, до міського голови) чи електронну петицію (наприклад, до Кабінету Міністрів України). Дійте за наведеним алгоритмом.

- 1) Виберіть тему. Приклади проблем / ідей: відсутність спортивного майданчика, необхідність сортування сміття, пропозиція щодо покращення умов навчання тощо.
- 2) Визначте адресата: до кого ви звертаєтесь (наприклад, міський голова, Президент України).
- 3) Сформулюйте суть звернення / петиції: чітко й лаконічно опишіть проблему або пропозицію; поясніть, чому це важливо та як це вплине на життя людей; запропонуйте можливі шляхи вирішення (якщо маєте ідеї).
- 4) Пам'ятайте, що текст звернення має бути: ввічливим, без образ та емоційних висловлювань; конкретним, без загальних фраз, викладом тільки суті; обґрунтованим, з наведеними фактами або прикладами (за можливості), що підтверджують вашу проблему / ідею.

Презентуйте своє звернення класу. Обговоріть: *Чи відповідає воно наведеним критеріям? Чи є переконливим? Яку роль відіграють звернення та електронні петиції у реалізації права громадян / громадянок брати участь в управлінні державними справами?*

4. Змодельуйте громадські слухання. Уявіть, що у вашому селищі/місті/районі органи місцевої влади планують побудувати новий торговельний центр замість старого парку, який є улюбленим місцем відпочинку жителів. Мешканці обурені й хочуть провести громадські слухання, щоб висловити свою незгоду або запропонувати альтернативні варіанти. Визначте ролі та позиції:

Група «Захисники парку»: активні мешканці, які виступають проти будівництва ТРЦ і хочуть зберегти парк; готові озвучити 2–3 основні аргументи, чому парк має бути збережено (наприклад, екологія, місце відпочинку, історична цінність).

Група «Представники забудовника»: представники компанії, яка планує побудувати ТРЦ; готові озвучити 2–3 основні аргументи на користь будівництва (наприклад, створення робочих місць, надходження до бюджету, модернізація інфраструктури).

Група «Представники місцевої влади»: чиновники, які мають ухвалити остаточне рішення, вислухавши обидві сторони; готові озвучити 2–3 запитання до обох сторін, щоб краще розібратися в ситуації.

Проведіть слухання. Кожна група по черзі представляє свої аргументи (2–3 хвилини). Група «Представники місцевої влади» ставить запитання. Кожна сторона може коротко відповісти на запитання та заперечити аргументи опонентів. Після обговорення група «Представники місцевої влади» має оголосити, якими будуть їхні подальші дії.

Обговоріть:

■ Чи були почуті всі сторони?

■ Як громадські слухання сприяють участі громадян у вирішенні важливих питань на місцевому рівні?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Вибори — це основна форма народного волевиявлення, спосіб безпосереднього здійснення влади українським народом.

Громадські слухання — це форма безпосередньої участі мешканців певної території у вирішенні важливих питань місцевого значення.

Державні справи — це питання й діяльність, що стосуються управління державою та її функціонування. Це широкий спектр питань — від політики та економіки до соціальної, культурної, правової сфер, питань оборони та безпеки, міжнародних відносин, які регулюються державою та її органами.

Електронна петиція — це особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування.

Право на звернення — це політичне право людини, закріплене статтею 40 Конституції України, що передбачає можливість кож-

ного й кожної направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Право на мирні зібрання — це політичне право, закріплене статтею 39 Конституції України, що передбачає право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації.

Право на участь в управлінні державними справами — це політичне право громадян України, закріплене статтею 38 Конституції України.

Референдум — це одна з форм прямої демократії, публічне голосування, в межах якого виборці висловлюють думку щодо конкретного питання / кола питань.

ПІДСУМУЙМО

■ Чи важливо, на вашу думку, громадянам/громадянкам активно використовувати різні інструменти участі в управлінні державними справами? Чому?

■ Що таке громадянська участь? Наведіть приклади її вияву у вашому житті або громаді.

■ Чим вибори відрізняються від референдуму?

■ Для чого проводять громадські слухання? Які питання на них найчастіше розглядають?

■ Як електронні петиції допомагають громадянам/громадянкам впливати на владу? Чому цей інструмент важливий у демократичній державі?

■ У чому полягає різниця між письмовим зверненням громадянина/громадянки та електронною петицією?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Знайди в масмедіа (новини, інтернет) приклад реалізації права громадян/громадянок на участь в управлінні державними справами в Україні за останній місяць / два місяці (зі згадуваних на занятті). Коротко опиши його.

2. Знайди на офіційних сайтах дві електронні петиції та проаналізуй їх: дізнайся, якими були вимоги, скільки підписів зібрано, яка подальша доля петицій.

Виконай завдання 7.1, 7.2 і 7.3 в -додатку.

§ 8

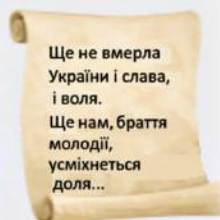
ЯК УШАНУВАННЯ СИМВОЛІВ, ДОТРИМАННЯ ЗАКОНІВ І ГРОМАДЯНСЬКА СТІЙКІСТЬ ВПЛИВАЮТЬ НА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ

ОБГОВОРІМО

- Що для вас означає прапор України?
- Які ще є символи України?
- Де і як їх ушановують?
- Чому, на вашу думку, це важливо для сьогодення й майбутнього України?

ДІЙМО РАЗОМ

Обговоріть у парах:

- Які ви знаєте приклади вшанування державних символів, героїв / героїнь України, нашої історії або традицій (свято, меморіал, акція)?
 - У яких із них ви брали участь? Що ви відчували в той момент?
- За допомогою асоціативного куща зобразіть на дошці / великому аркуші зміст поняття «громадянська стійкість».
- Які слова / поняття ви використали? Чому?

ПОМІРКУЙМО

Працюючи з текстом, зверніть увагу на поняття «державні символи», «Конституція України», «громадянська стійкість». Поміркуйте, як вони пов'язані з минулим України і як впливають на її майбутнє. Сформулюйте кількома реченнями думку про те, як ви можете проявити свою відповідальність за майбутнє України в повсякденні: в громаді, на рівні держави.

Чому громадянська стійкість —

це тлях від історії до майбутнього

Бути громадянином / громадянкою України означає нести відповідальність за розвиток нашої держави своїми рішеннями та вчинками. Це — добре навчатися (освічені люди будують сильну країну), берегти довкілля (сортувати сміття, економити воду та електроенергію), допомагати тим, хто цього потребує, розвивати свої таланти й ділитися ними з іншими, вивчати українську мову, історію та культуру, підтримувати українських виробників, брати участь у громадських ініціативах свого міста чи села, планувати своє майбутнє так, щоб принести користь Україні.

Громадяни та громадянки України відчувають свою ідентичність з великою спільнотою, що має багату історію, унікальні традиції та спільне майбутнє, яке ми будуємо разом. Українська ідентичність починається з ушанування державних символів, історії та героїв і героїнь України. Ушановувати **державні символи** — означає поважати свою державу. Це може виявлятися у простих речах: коли лунає гімн, співати його щиро разом з усіма, правильно розміщувати прапор, з гідністю ставитися до зображення тризуба.

Повага до державних символів нерозривно пов'язана з історичною пам'яттю. Лише через глибоке знання та розуміння своєї історії ми можемо усвідомити цінну незалежності та її життєве значення. Від княжої доби й козацької доблесті до визвольних змагань ХХ століття та безкомпромісного спротиву під час повномасштабного вторгнення — у кожному періоді української історії ми віднаходимо приклади відваги, жертвності та незламності, які й нині слугують джерелом натхнення.

Ушанування героїв та героїнь України є не лише даниною історичній пам'яті, а живим діалогом між поколіннями, що прокладає міст між минулим і сьогоденням. Повага до державних символів, історії та героїв і героїнь — не формальність, а сутність громадянськості. Знати слова гімну й історію прапора, розуміти, за що боролися Тарас Шевченко чи Василь Стус, відвідувати місця пам'яті, підтримувати ветеранів, берегти культурні практики свого краю — це природні вияви зрілої громадянської позиції.

Справжнє пошанування держави та її символів потребує передусім дотримання Конституції і законів України. Основний Закон України не лише проголошує права і свободи громадян та громадянок, а й визначає їхні обов'язки, сумлінне виконання яких забезпечує гармонійне існування суспільства й зміцнює нашу державу. Дотримання законів — це не формальна вимога, а основа функціонування демократичного суспільства. Йдеться про доброчесність у навчанні й побуті, повагу до чужої праці та власності, відповідальну поведінку, готовність діяти законно й прозоро, участь у демократичних процедурах.

У складний час громадяни і громадянки нашої держави демонструють згуртованість та **громадянську стійкість** — здатність людей і спільнот зберігати вірність українській ідентичності, демократичним цінностям та національним інтересам, активно діяти попри складні обставини.

Громадянська стійкість — це внутрішня міцність людини, що виявляється як у повсякденні через відповідальність та повагу до законів, так і в часи криз та випробувань, коли ми спільно діємо, волонтеримо, захищаємо нашу державу. Її важливим складником є також здатність критично мислити: перевіряти інформацію, ефективно протидіяти дезінформації, відстоювати свої права та свободи. Перевіряй інформацію, уникай маніпуляцій, дискутуй аргументовано, підтримуй інших і не поширюй паніку — це робить нашу спільноту міцнішою.

Бути громадянином і громадянкою України — привілей і відповідальність. Це означає бути частиною великої історії, яку творять українці та українки зараз. І ти — її невід’ємна частина. Разом ми будуємо Україну — вільну, демократичну, справедливу. Беручи на себе відповідальність за майбутнє через ушанування нашого минулого, дотримання законів та виявлення громадянської стійкості, кожен і кожна з нас спроможні зміцнювати нашу державу та змінювати її на краще.

ДІЙМО РАЗОМ

1. У парах / групах проаналізуйте подані ситуації й обговоріть: *Що спільного між цими вчинками? Чи можна назвати обидва приклади виявом стійкості? Чому?*

Ситуація 1 Підліток принципово відмовляється поширювати плітки про однокласницю, попри тиск компанії.

Ситуація 2 Громада села згуртовується, щоб за один день збудувати тимчасовий міст замість зруйнованого.

Придумайте власні приклади громадянської стійкості та презентуйте їх класу.

2. Складіть «Пам’ятку стійкого громадянина / стійкої громадянки» з 3–4 пунктів та створіть до неї візуалізацію (пінтограму, колаж, малюнок).

Що ви зробите передусім, якщо побачите в соцмережах тривожну новину без посилання на джерело?

3. Розгляньте зображення, згенероване ШІ. Яку ідею заняття воно втілює? Чому ви так думаєте? Які ще елементи (фігури людей, символи, будівлі тощо) ви додали б у цю ілюстрацію?

4. Працюючи в парах, проаналізуйте одну з поданих далі ситуацій.

Ситуація 1 Плагіат в учнівській дослідницькій роботі.

Ситуація 2 Порушення правил дорожнього руху на велосипеді.

Ситуація 3 Використання мови ворожнечі в чаті.

Дайте відповіді на запитання:

Положення якого закону порушено? (Скористайтеся нормативно-правовими актами, фрагменти яких подано нижче.)

Якими можуть бути наслідки для учасників /учасниць ситуації?

Якими можуть бути наслідки повторюваності таких дій для шкільної, місцевої чи віртуальної спільноти?

Після презентації результатів роботи обговоріть:

Що зміниться в місті або школі, якщо більшість учасників і учасниць ситуацій дотримуватиметься положень законів? Чому це важливо для суспільного життя?

ДОВІДКА

Зі статті 42 Закону України «Про освіту»

4. Порушенням академічної доброчесності вважається академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства.

Зі статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення

Порушення правил дорожнього руху особами, які керують велосипедами, ... тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Зі статті 161 Кримінального кодексу України

1. Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності... караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років...

5. Дізнайтеся про дні вшанування героїв та героїнь в Україні. Створіть календар із цих дат. Обговоріть:

Чому ці дати обрано? (Які події тоді відбулися?) Яка дата є найближчою за часом?

Що ви разом можете зробити в цей день для вшанування героїв та героїнь України?

6. У малих групах обговоріть, як ви вже зараз можете виявляти свою відповідальність за майбутнє України. Презентуйте результати у вигляді назви акції / проєкту, короткого опису та гасла. Зафіксуйте цей перелік громадських заходів (на дошці, великому аркуші).

7. Перегляньте відео «Відповідальність за майбутнє України народжується в кожному з нас» (e-додаток, 8.4). Обговоріть отриману інформацію за наведеними запитаннями.

Чи є відповідальність за майбутнє вродженою? Як вона виявляється?

Чому діяти — це прояв свободи?

Про який щит оборони йдеться у відео? Як можна допомогти його втримати?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Громадянська стійкість — це здатність суспільства спільно й відповідально діяти в умовах кризи чи небезпеки.

Державні символи — це офіційні знаки держави (прапор, герб, гімн), які уособлюють її суверенітет.

ПІДСУМУЙМО

Напишіть короткий лист собі та однокласникам/однокласницям у майбутнє: «Якою ми хочемо бачити Україну через 5 років? Що для цього потрібно зробити?». Презентуйте свої думки класу. Обговоріть:

Яким ви бачите свій внесок у майбутнє України?

Чи змінилося ваше розуміння громадянської відповідальності після цього заняття? Якщо так, то як саме?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Створи мініплакат або мем, який популяризуватиме дотримання Конституції та законів України.

2. Опиши людину зі свого оточення або громадського діяча, які надихають тебе своєю громадянською стійкістю. Що тебе вразило? Склади й запиши невелику розповідь.

Виконай завдання 8.1, 8.2 і 8.3 в e-додатку.

Частина **3**

ГРОМАДА: ПРОСТІР ДЛЯ ДІЇ
ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

§ 9

**ЯК МИ В ГРОМАДІ
БУДУЄМО НАШЕ СЬОГОДЕННЯ
Й МАЙБУТНЄ**

ОБГОВОРІМО

1. Уявіть, що до вашого класу вступив новий учень, який приїхав з іншої країни й ніколи не чув слова «грумада». Як би ви йому пояснили суть цього поняття на прикладі вашого міста, села чи селища? Наведіть кілька слів-асоціацій, які спадають на думку, коли ви чуєте слово «грумада».
2. Пригадайте відоме прислів'я «Мій дім — моя фортеця». Чи можна стверджувати, що під час повномасштабної війни в Україні ваша грумада стала для багатьох людей своєрідною «фортецею» або «тилом»? Що дає грумада людям у складні часи, коли відчуття безпеки й підтримки є особливо важливими?

ДІЙМО РАЗОМ

У групах створіть схематичну карту вашої грумади (району, села, міста або його частини). Позначте на ній 3–5 місць чи установ, які відіграли або продовжують відігравати важливу роль у підтримці людей під час війни. Це можуть бути школи, лікарні, волонтерські центри, храми, пункти незламності, бібліотеки, гуманітарні штаби, будинки культури чи навіть подвір'я житлових будинків, де збираються сусіди, щоб підтримати одне одного.

Біля кожного позначеного місця напишіть коротке пояснення, яку функцію виконувала або виконує ця локація чи установа. Наприклад: «місце збору гуманітарної допомоги», «пункт видачі води», «укриття», «простір для зустрічей і психологічної підтримки».

Зробіть короткий (2–3 речення) висновок, у якому поясніть, як, на вашу думку, ці місця та люди, які долучалися до роботи, допомогли вашій грумаді вистояти чи пристосуватися до нових умов у складні часи.

ПОМІРКУЙМО

- Що, крім території, робить групу людей дійсно грумадою?
- Які повноваження має місцеве самоврядування?
- Яку роль відіграють органи самоорганізації населення в житті грумади?
- Чому важливо, щоб молодь брала активну участь у житті грумади?

Як громада розв'язує проблеми

та змінює життя

Вийди на ґанок школи або подивись у вікно. Що ти бачиш? Хто відповідає за те, щоб цей майданчик був чистим, а не засипаним сміттям? Хто дбає про те, щоб увечері світили вуличні ліхтарі, даючи відчуття безпеки, а взимку тротуари були посипані піском, аби ніхто не травмувався?

Часто здається, що «держава» — це щось далеке й абстрактне, десь у високих кабінетах Києва чи в обласній адміністрації. Але реальність зовсім інша: абсолютна більшість рішень, які ти фізично відчуваєш щодень, ухвалює **громада**. Саме на рівні міста чи села визначають, якими будуть дороги, де прокладуть нові маршрути транспорту, чи висадять алею в парку, як працюватимуть лікарні та спортивні клуби. **Місцеве самоврядування** — це наша реальна можливість господарювати у власному населеному пункті.

Територіальна громада — це всі жителі села, селища чи міста (або кількох населених пунктів), які об'єднані спільними інтересами та ресурсами. Конституція України гарантує громаді право самостійно вирішувати питання місцевого значення. Це означає, що розвиток громади залежить від активної позиції кожного мешканця й кожної мешканки. Уяви: в одному селі люди чекають, доки хтось приїде і прибере стихійне звалище, а в сусідньому — громада організувала толоку, встановила сортувальні баки й на кошти від вторсировини купила саджанці дерев. Це і є різниця в активності.

Щоб громада функціонувала, мешканці раз у п'ять років обирають **органи місцевого самоврядування** — сільські, селищні, міські ради та сільських, селищних, міських голів. Ці органи відповідають за стан доріг, освітлення вулиць, роботу шкіл, дитячих садків і лікарень, благоустрій парків, скверів, організацію дозвілля тощо. Якщо десь, наприклад, потрібно встановити світлофор біля переходу або оновити покриття на футбольному полі — це ті питання, за які відповідає місцева влада.

У воєнний час пріоритети громад змінилися. Ті, що ближче до фронту, зосереджуються на облаштуванні укриттів та відновленні зруйнованого житла. Громади в тилу активно працюють над підтримкою внутрішньо

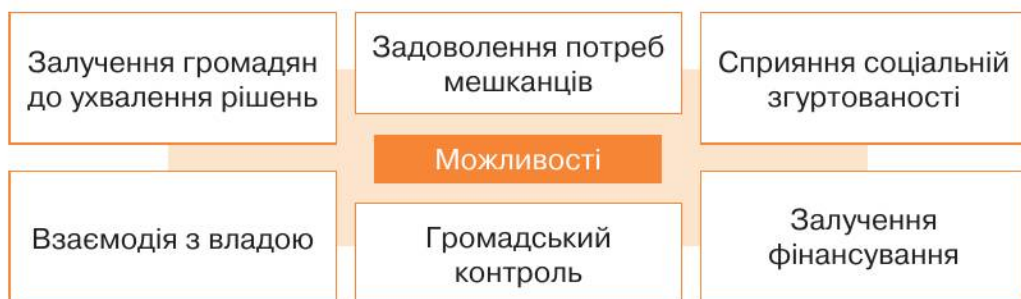

переміщених осіб, розвитком економіки та цивільним захистом. Навіть у таких умовах триває звична робота, хоча багато процесів (як-от громадські обговорення) перейшли в онлайн-формат для швидкості прийняття рішень та безпеки. Тож місцеве самоврядування — це влада на відстані «витягнутої руки», яка завжди поруч.

Найбільш дієвим, а почасти й креативним способом змінити простір навколо себе є *бюджет участі* (*громадський бюджет*). Це реальний інструмент: частину коштів з місцевого бюджету виділяють для втілення ідей мешканців. Вони не просять владу щось зробити, а створюють проєкт, подають кошторис і збирають голоси підтримки. Наприклад, ти мрієш про скейт-парк, вуличний кінотеатр, станцію для ремонту велосипедів, SMART-бібліотеку або прихисток для безпритульних тварин. Тоді ти разом з друзями розробляєш візуалізацію, а ваші батьки, сусіди та вчителі голосують за цю ідею на сайті громади. Перемагає той, хто набере найбільше голосів, і місцева влада зобов'язується реалізувати цей проєкт коштом бюджету.

Часто мешканці об'єднуються в **органи самоорганізації населення** — будинкові, вуличні або квартальні комітети, а також комітети мікрорайонів, районів у містах, сільські чи селищні комітети. Вони офіційно співпрацюють з місцевою радою: координують ремонти під'їздів, озеленення, благоустрій, організують чергування в пунктах незламності чи в укриттях під час обстрілів.

ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Молодь, яка мешкає в громаді, може впливати на рішення через **молодіжні ради**. Це дорадчі органи, де молоді люди пропонують ідеї щодо освіти, екології, створення молодіжних хабів тощо. Молодіжні ради представляють спільну позицію молоді та просувають зміни в освіті, дозвіллі, сфері здоров'я та безпеки, мобільності та екології — від розробки веломаршрутів і перевірки якості харчування до створення освітніх програм та проведення наукових фестивалів. У воєнний час вони стають опорою в нових сферах: розробляють безпечні маршрути

до шкіл, створюють навчальні хаби, організовують події для підтримки підлітків і запускають екоініціативи. Один вдалий проєкт, ініційований школярами чи студентами, може змінити життя всього мікрорайону — чи то збережений від забудови сквер, чи то сучасна медіастудія в будинку культури.

Активність у громаді означає дію через законні інструменти та партнерство з місцевою владою. Помітили проблему — сформулюйте ідею, оберіть інструмент (петицію, ініціативу, громадський бюджет участі), залучіть однодумців і дійте. Конституція України гарантує право на участь, закони надають механізми, а громада отримує результат. У мирний час та в умовах воєнного стану завдання можуть відрізнятися — від відновлення інфраструктури та допомоги Збройним Силам України до створення молодіжних просторів. Проте незмінним залишається головне: активна й відповідальна участь мешканців робить громаду безпечною та перспективною. Саме відчуття спільної відповідальності є основою демократично зрілої й стійкої України.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Розгляньте перелік проблем, які можуть виникнути в тому чи іншому селі / селищі / місті. Хто (які органи чи групи людей), на вашу думку, має відповідати за вирішення цих питань? Озвучте свої варіанти та поясніть.

Проблема 1. Відсутня чиста питна вода у приміщенні міської школи.

Відповідальність (один або кілька варіантів): селищний / міський / сільський голова; народні депутати України; мешканці сусідніх будинків; комунальні служби селища / міста; районна державна адміністрація.

Проблема 2. Дитячий майданчик у дворі потребує ремонту.

Відповідальність (один або кілька варіантів): батьки дітей; Кабінет Міністрів України; будинковий комітет; міська / селищна / сільська рада; поліція.

Проблема 3. Молодь хоче створити новий сучасний простір для дозвілля — наприклад, скейт-парк.

Відповідальність (один або кілька варіантів): тільки міський голова; група активних підлітків; молодіжна рада; Міністерство молоді та спорту України; депутати міської ради.

2. За даними Міністерства молоді та спорту України, станом на грудень 2024 року в країні діяло 577 молодіжних рад місцевого рівня та ще 23 — регіонального. Обговоріть у парах: чому молодіжну раду називають інструментом молодіжного голосу. Порівняйте свої міркування з думками інших.

3. Розгляньте буклет*. Якому питанню його присвячено? Які кроки треба зробити, щоб створити орган самоорганізації населення? Яке значення у цьому процесі відіграє ініціативність та залученість людей?

4. Відвідайте платформу спілки «Національна молодіжна рада України» (Е-додаток, 9.4). Обговоріть у загальному колі: Які можливості для молоді тут пропонують? Як гасло цієї спілки визначає роль молоді в житті суспільства та держави?

«Платформа для молоді, де кожен учасник — це краплинка, що утворює великий океан ідей та можливостей. Ми об'єднуємо й надихаємо, створюючи унікальний простір для участі, розвитку та змін. Разом ми формуємо майбутнє!»

5. Об'єднайтеся в групи й долучіться до завдання «Моя ідея для громади» за наведеним далі алгоритмом.

Сформулюйте проблему. Виберіть одну проблему (потребу) у вашій громаді (наприклад, у вашому дворі, на вулиці, у мікрорайоні, школі), яка, на вашу думку, потребує розв'язання.

Запропонуйте рішення. Яке конкретне рішення (проект) ви могли б запропонувати для цієї проблеми? Коротко опишіть його.

* Джерело: <https://samoorg.com.ua/demolib/>

Визначте партнерів. Які органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення та молодіжні ради могли б допомогти вам у реалізації цієї ідеї? Поясніть, чому саме вони.

Презентуйте. Обговоріть свою ідею з однокласниками / однокласницями. Чи підтримали б вони її? Які додаткові пропозиції вони внесли б?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Громада — це спільнота мешканців певної території, які мають спільні інтереси й разом ухвалюють рішення для загального блага.

Місцеве самоврядування — це гарантоване Конституцією та законами України право мешканців сіл, селищ і міст самостійно вирішувати питання місцевого значення через обрані ними ради й органи.

Молодіжні ради — це дорадчі органи, що створюються при органах місцевого самоврядування з метою забезпечення участі молоді в ухваленні рішень і реалізації ініціатив у громаді.

Органи самоорганізації населення — це представницькі органи мешканців села, селища, міста або їхніх частин, які створюють для вирішення окремих питань місцевого значення.

Територіальна громада — це мешканці населеного пункту або кількох населених пунктів, які спільно вирішують питання місцевого значення.

ПІДСУМУЙМО

Обговоріть:

- Що таке громада і чим вона відрізняється від інших спільнот?
- Які існують способи впливу громадян і громадянок на місцеве самоврядування? Який з них, на вашу думку, найефективніший?
- Як війна змінює життя та пріоритети місцевих громад?
- Чому молоді важливо долучатися до місцевого самоврядування?
- Як активна участь громадян і громадянок у житті громад впливає на стійкість України? Чому?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Склади перелік запитань для інтерв'ю щодо життя громади з її мешканцями / мешканками та/або представниками / представницями органів місцевого самоврядування.
2. Сформулюй коротко власні відповіді на кожне запитання та визнач, які ідеї щодо розвитку вашої громади треба втілити насамперед. Презентуй свої міркування класу.

Виконай завдання 9.1, 9.2 і 9.3 в **Е-додатку**.

§ 10

ЯК МИ ОБ'ЄДНУЄМОСЯ ДЛЯ КОЛЕКТИВНИХ ДІЙ

МОЛОДІЖН РАДА

ОБГОВОРІМО

Чи помічали ви у своєму місті, селі або навіть у школі групи людей, які з власної ініціативи роблять корисні справи (наприклад, екоактивісти, зоозахисники)? Яку діяльність вони здійснювали?

Яку реальну користь, на вашу думку, вони приносять суспільству або окремим людям?

Чому в кризові періоди, зокрема під час війни, українці швидко об'єднуються й створюють сотні волонтерських рухів та ініціатив?

Яку життєво важливу роль вони відіграють у підтримці громади й суспільства загалом?

ДІЙМО РАЗОМ

За даними Міністерства юстиції України, на початок 2024 року в нашій державі зареєстровано понад 19 тисяч громадських об'єднань, серед яких близько 700 — дитячі організації та понад 2 тисячі — молодіжні.

Обговоріть:

Що, на вашу думку, означає така кількість громадських об'єднань для суспільства?

Про що свідчить активна діяльність дитячих і молодіжних організацій?

Які можливості вони відкривають для учнівства й молоді?

ПОМІРКУЙМО

Що таке громадське об'єднання?

Як такі організації мобілізують колективну силу суспільства, щоб робити життя навколо нас кращим?

Які особисті переваги отримує людина, долучаючись до громадського об'єднання?

Чи має молодь брати активну участь у таких об'єднаннях? Якщо так, то в яких формах і якими способами?

Чому громадські об'єднання

є шляхом до активної участі

У демократичному суспільстві кожна людина має чимало можливостей для впливу на життя своєї громади та держави. Можна голосувати на виборах, висувати свою кандидатуру, брати участь у вирішенні важливих питань чи долучатися до мітингів і громадських акцій. Один з найефективніших способів заявити про свої ідеї та ініціативи — бути представником / представницею громадського об'єднання. Це право гарантоване Конституцією України й закріплене в міжнародних документах як право на свободу асоціацій: кожен може об'єднуватися з іншими для досягнення спільних цілей.

Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб (установ, організацій), створене для захисту прав і свобод, а також для задоволення суспільних інтересів — економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших. Інакше кажучи, це спільнота людей, які об'єдналися, щоб разом розв'язувати проблеми,

реалізовувати ідеї та захищати спільні інтереси. Державна влада має враховувати позицію цих об'єднань, адже через них суспільство може бути почутим та реально впливати на ухвалення важливих рішень.

Громадські об'єднання можуть бути різними за своїми цілями: благодійні фонди, екологічні ініціативи, спортивні клуби, правозахисні групи, культурні товариства, спілки підприємців тощо. Такі об'єднання можуть діяти як на місцевому чи всеукраїнському, так і на міжнародному рівні.

Особливе місце серед громадських об'єднань посідають **дитячі та молодіжні організації**. У них підлітки й молодь набувають досвіду активних дій, формують відповідальність за себе та інших, а також навчаються співпрацювати. Такі організації стають справжніми «лабораторіями» майбутніх лідерів, друзів, мрійників і реформаторів.

Наприклад, організація «Пласт» поєднує скаутські традиції з неймовірними пригодами: нічними квестами, мандрівками в гори, таборами й веселими ватрами. У «Спілці української молоді» можна реалізувати власний проєкт, розкрити свої лідерські здібності, долучитися до корисних ініціатив чи взяти участь у міжнародних зустрічах. У багатьох містах діють молодіжні клуби та хаби. Це простори, де можна поділитися власними ідеями, отримати підтримку та навчитися діяти разом. Наприклад, «Країна мрій» — хаб, де однодумці об'єднуються навколо спільних цілей — від захисту довкілля до організації культурних подій чи освітніх майстер-класів.

Заснувати власне громадське об'єднання цілком реально навіть підліткам. Засновниками молодіжних організацій можуть стати хлопці та дівчата вже з 14 років, а учасниками дитячих — навіть діти 6–8 років. Головне — знайти однодумців, разом сформуванати спільну мету та визначити, які зміни ви хочете впровадити у своїй школі чи громаді. Далі ваші ідеї мають набути конкретної форми: ви розробляєте статут, визначаєте напрями діяльності, реєструєте організацію, забезпечуєте реалізацію ідей, а потім звітуєте про діяльність відповідно до встановлених в Україні норм.

Тобі не обов'язково починати з нуля. Приєднавшись до активної спільноти, ти миттєво отримуєш однодумців та ресурси, щоб твоя ідея чи ініціатива зазвучала на повну вже сьогодні.

Чому варто починати вже зараз? Бо участь у громадських об'єднаннях дає реальний і відчутний вплив на життя школи, району, села / селища / міста. Ви не лише змінюєте навколишній світ, а й розвиваєте ключові компетентності сучасної людини: критичне мислення, вміння відстоювати свою позицію, ухвалювати рішення та працювати в команді, лідерські навички, відповідальність і сміливість. Такий досвід не завжди можна здобути на шкільних заняттях, а він надзвичайно цінний у дорослому житті — для університетів, роботодавців і вашої майбутньої команди мрії.

Почніть з малих кроків: долучіться до найближчої ініціативи — прибирання парку, збору іграшок для дітей-переселенців чи навчального марафону з цифрової безпеки. Крок за кроком ви відчуєте, як ваша енергія змінює середовище, а середовище — змінює вас. Так свобода асоціацій перетворюється з права, гарантованого Конституцією України та міжнародними документами, на щоденну практику відповідального громадянства.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Об'єднайтеся у групи по 4–5 осіб. Уявіть, що ви — група однодумців, які вирішили створити дитячу (6–18 років) або молодіжну (14+ років) громадську організацію у вашій громаді. Основні кроки відобразіть у таблиці за наведеним зразком.

Основні кроки	Ваші ідеї
Назва і слоган організації	
Мета (1 речення) і 2–3 завдання: чим ви хочете займатися? Яку проблему розв'язувати?	
Тип і цільова аудиторія (чому саме цей вибір)	
Перша акція: що, де, коли, з ким налагоджуєте партнерство	
Ресурси (3 наявні) і чого бракує (до 3 позицій)	
Індикатори (показники) успіху (2–3)	
Канали комунікації (шкільний чат / оголошення / постер)	

Підготуйте презентацію результатів (90 секунд) на слайді або аркуші.

Обговоріть: *Яка з ідей виявилася найбільш реальною для втілення? Яку конкретну потребу громади або школи може задовольнити діяльність тієї чи іншої організації? До якої з них найвірогідніше приєднаються учні та учениці школи й чому? Яким може бути ваш план на наступні три місяці?*

2. Оцініть за шкалою від 1 до 5, наскільки ви готові долучитися до діяльності якоїсь організації протягом найближчого місяця. Що може допомогти підняти вашу оцінку хоча б на одну позначку?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, створене для захисту прав і свобод, а також для задоволення спільних суспільних інтересів.

Дитяча громадська організація — це об'єднання громадян віком 6–18 років, діяльність якого спрямована на реалізацію та захист прав і свобод, розвиток творчих здібностей і задоволення спільних інтересів, які не суперечать законодавству.

Молодіжна громадська організація — це добровільне об'єднання молоді віком від 14 до 35 років для захисту її прав та реалізації спільних соціальних, культурних, економічних та інших інтересів.

Право громадян на об'єднання (ст. 36 Конституції України) — це можливість вільно створювати громадські організації й політичні партії без примусу та попереднього дозволу, а також право не вступати до жодних об'єднань.

ПІДСУМУЙМО

Обговоріть:

- Яку нову інформацію, що може вплинути на вашу активність у громаді, ви дізналися?
- Які якості та вміння розвиває участь у громадських об'єднаннях? Які з них ви хотіли б розвинути найбільше і як саме?
- Що може завадити молоді долучатися до громадських об'єднань (час, ресурси, страх оцінки тощо)? Як подолати ці бар'єри?
- Чи змінила війна роль молоді та молодіжних об'єднань? Як саме? Наведіть приклади.
- Чому для демократичної держави важливою є діяльність громадських об'єднань?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Сформулюй гасло 2–5 словами для новоствореної дитячої чи молодіжної громадської організації й поясни його зміст. Яку ідею чи цінність це гасло має відображати? На бажання створи ескіз емблеми цієї громадської організації.
2. Якщо ти вже учасник/учасниця громадської організації, склади невелику довідку про неї за наведеним планом (у формі таблиці або короткої презентації).

1. Назва	3. Вік її представників/представниць
2. Рік заснування	4. Основні види діяльності

Сформулюй короткий висновок про те, яку користь для тебе має участь у діяльності цієї організації.

Виконай завдання 10.1, 10.2, 10.3 і 10.4 в **е**-додатку.

§ 11

НАВІЩО ТА ЯК ДОЛУЧАТИСЯ ДО ЖИТТЯ ШКІЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ

План роботи учнівської ради на I семестр

- ☒ Ініціати́ви
- ☒ Захист інтересів учнів
- ☒ Захо́ги

Учнівське самоврядування

ОБГОВОРІМО

Що таке шкільна спільнота і хто до неї належить?

Чим шкільна спільнота схожа на громаду, про яку йшлося раніше?

Чи погоджуєтеся ви з тим, що школа — це не тільки навчання? Поясніть.

Яку роль відіграють самоврядування та ініціативи учнів і учениць у житті шкільної спільноти?

ДІЙМО РАЗОМ

Оцініть свою залученість до шкільного життя за шкалою від 1 до 10, де 1 означає «я зовсім не беру участі у справах школи», а 10 — «я дуже активний / активна й беру участь у всіх заходах».

Поділіться своєю оцінкою з класом та поясніть її. Обговоріть: що вас мотивує брати участь у шкільному житті, а що, навпаки, заважає бути активними?

ПОМІРКУЙМО

Що, крім знань, умінь та оцінок, школа дає вам і вашим одноліткам? Які навички та можливості ви тут отримуете? Запишіть 2–3 ідеї, які, на вашу думку, обговорюватимуться в тексті. Порівняйте їх з текстом після його опрацювання.

Чому участь у житті шкільної спільноти

має значення

Школа — це не лише будівля для навчання, а спільнота, у якій щодня народжуються ідеї, формуються стосунки та ухвалюються рішення. Тут ми опановуємо і навчальні предмети, і правила спільного життя: як співпрацювати, домовлятися, висловлювати власну позицію й поважати думку інших. У шкільному середовищі часто починається наша **громадян-**

ська активність — залучення до справ спільноти, ініціювання позитивних змін і відповідальність за те, що відбувається навколо.

Активність у шкільному житті — це реальна можливість впливати на свій освітній простір. Брати участь означає мати голос у питаннях, що стосуються всіх: від правил поведінки й організації заходів до втілення шкільних проєктів. Ідеї, запропоновані учнями й ученицями, можуть породжувати позитивні зміни. Така активність допомагає також розвивати важливі навички — спілкування, співпраці, планування, критичного мислення й відповідальності. Вона формує й відчуття причетності та значущості: ти вже не просто учень чи учениця, а співтворець шкільного життя, на якого можуть покластися інші. Це ще й шлях до самопізнання — розуміння власних інтересів, сильних сторін і того, яку користь ти можеш приносити.

Долучитися до життя школи можна по-різному. Хтось обирає **учнівське самоврядування**, щоб представляти клас і впливати на спільні рішення. Інші приєднуються до волонтерства: допомагають молодшим, організовують благодійні збори, сортують макулатуру чи підтримують екологічні ініціативи. У багатьох школах під час війни учні й учениці проводять акції на підтримку військових, плетуть маскувальні сітки, виготовляють браслети-обереги, організовують ярмарки, пишуть листи з подякою нашим воїнам. Такі справи гуртують довкола спільної мети та дають змогу кожному й кожній відчутися своєю затребуваністю.

Є й інші можливості: створення клубів за інтересами — дебатного, кіноклубу, екогуртка, медіакоманди; участь у конкурсах, фестивалях, спортивних чи наукових проєктах. У воєнний час деякі учнівські команди працюють над інформаційними ініціативами: готують плакати з правилами безпеки, допомагають організовувати зустрічі з відомими людьми чи військовими. Важливо, що навіть невеликий внесок має значення: створити афішу, налаштувати звук, модерувати опитування чи

написати новину для шкільного чату. Адже участь — це не тільки бути в центрі уваги.

Участь у виборах та діяльності органів самоврядування (рада, парламент, старостат, комітети)

Участь у шкільних клубах та гуртках (розвиток власних інтересів і талантів, які можна використати на благо спільноти)

Організація / реалізація проєктів (навчальних, соціальних та інших)

Форми залученості учнів і учениць до життя шкільної спільноти

Внесення пропозицій (ідеї щодо організації / покращення шкільного життя)

Активна участь у житті класу (допомога однокласникам / однокласницям з навчанням, спільні проєкти, ініціювання обговорень важливих питань)

Волонтерство (допомога у шкільній їдальні чи гардеробі або прибирання території школи, організація збору макулатури / пластикових кришечок тощо)

Якщо ти не відчуваєш себе лідером / лідеркою, соромишся публічності чи хвилюєшся за власні ідеї — не обов'язково починати з прилюдних виступів. Вибери формат, у якому тобі буде комфортно: дизайн афіш і постерів, фото- чи відеозйомка, ведення соціальних мереж, підготовка текстів, аналітика відгуків чи організація логістики. Якщо складно відразу взятися за проєкт, спробуй себе у ролі волонтера / волонтерки: допоможи зареєструвати учасників благодійної акції для переселенців, підтримай збір їжі для безпритульних тварин або долучися до прибирання території після благодійного ярмарку. Можна також ініціювати короткострокову справу: провести опитування в класі, зібрати ідеї для облаштування простору чи організувати акцію підтримки для військових.

У шкільній спільноті є місце для кожного таланту. Хтось проявляє себе у творчості, інший — у технічній допомозі чи вмінні вислухати й підтримати. Навіть маленький, непомітний внесок важливий.

Щоб знайти свою «точку входу», звернися до свого класного керівника, педагога-організатора чи представника / представниці учнівського самоврядування. Дізнайся, де потрібна допомога, долучайся онлайн або знайди партнера / партнерку для перших кроків. Вибирай завдання, які відповідають твоїм інтересам: якщо любиш планувати — допомагай з організацією; захоплюєшся творчістю — берися за дизайн; подобається продумувати деталі — відповідай за порядок чи безпеку.

Активність — це не про ідеальність, а про поступ. Кожне маленьке досягнення — це досвід, що має цінність. Громадянська активність у школі — це повсякденні дії: від ідеї на зборах класу чи підтримки ініціативи інших до участі у великому шкільному проєкті. Пам'ятай: твій голос і твоя дія важливі. Спробуй уже цього тижня долучитися до спільної справи — і ти відчуєш, як це змінює тебе й твоє шкільне середовище.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Назвіть органи учнівського самоврядування, які існують чи можуть бути створені у вашій школі. Виберіть один із них, який зацікавив вас найбільше.

Яку одну конкретну справу ви б запропонували реалізувати цьому органу, щоб покращити шкільне життя?

Які якості потрібні, щоб бути ефективним учасником або ефективною учасницею органів учнівського самоврядування?

2. Працюючи в групах, запропонуйте одну ідею, яка могла б зробити вашу школу кращою, цікавішою або справедливішою. Це може бути як велика зміна, так і незначне покращення.

Яких змін можна очікувати від реалізації цієї ідеї?

Хто зі шкільної спільноти (учні, вчителі, батьки, адміністрація) міг би бути ключовим партнером для реалізації вашої ідеї?

Під час презентації груп складіть спільний «Банк ідей» класу. Обговоріть, які ідеї були найбільш цікавими та реальними для втілення.

3. Підготуйте й проведіть учнівське опитування.

- 1** Розробіть перелік з 8–10 запитань про потреби школи — від покращення умов навчання до психологічної атмосфери в учнівській спільноті. Обов’язково додайте запитання про безпеку та допомогу у воєнний час.
- 2** Сплануйте проведення опитування (онлайн або офлайн): розподіліть обов’язки, визначте час на виконання, аналіз і підготовку висновків.
- 3** Проведіть опитування після заняття, опрацюйте отримані відповіді та складіть короткий звіт, у якому виділіть окремі потреби.
- 4** Передайте обґрунтований список потреб органу учнівського самоврядування або адміністрації школи.

4. Виконайте завдання.

- 1) Запишіть на стікерах по одній причині, яка заважає вам бути активними (сором, страх помилки, брак інформації, сумніви у власних здібностях тощо).
- 2) Розташуйте стікери поруч і обговоріть, як подолати кожну перешкоду (скористатися підтримкою друга/подруги, почати з невеликих кроків, звернутися за порадою до вчителя/вчительки, вибрати роль, що відповідає вашим здібностям).

участь + командність = зростання

- 3) Складіть короткий poradnik «Як стати активним/активною у шкільній спільноті».
- 4) Виберіть для себе одну невелику корисну дію для реалізації в школі найближчим часом.

5. Перегляньте відео «Учнівське самоврядування та шкільна культура в підтримці учнів» з онлайн-курсу «Школа для всіх» (**е-додаток, 11.3**). Якими є мета та основні функції учнівського самоврядування? Як ви розумієте вислів з відео «Школа — це маленька модель великого світу»?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Громадянська активність — це залучення до справ спільноти, ініціювання позитивних змін і відповідальність за те, що відбувається навколо.

Учнівське самоврядування — це форма організації життя учнівського колективу, спосіб залучення учнів до участі у вирішенні питань, що стосуються їхнього навчання, виховання, дозвілля й захисту прав та інтересів.

Шкільна спільнота — це група людей, об'єднаних спільними цілями та інтересами в освітньому середовищі, до складу якої входять учні, вчителі, батьки, адміністрація школи, інші працівники, які взаємодіють між собою для досягнення спільних освітніх цілей.

ПІДСУМУЙМО

Поміркуйте, як змінюється школа під час випробувань. Обговоріть:

■ Як війна вплинула на життя вашої шкільної спільноти?

■ Які нові виклики постали перед учнівством, учительством та батьківською спільнотою?

■ Як шкільне самоврядування або учнівські ініціативи допомогли подолати ці труднощі чи пристосуватися до нових умов (наприклад, організувати дистанційне навчання чи допомогу, підтримати внутрішньо переміщених осіб)?

■ Як ваша школа може ще активніше долучитися до життя місцевої громади (наприклад, допомогти літнім людям, взяти участь у благоустрої мікрорайону, підтримати волонтерські ініціативи)? Запропонуйте одну нову ідею.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Створи власну «візитівку активіста / активістки» для шкільної спільноти.

- 1) Мої суперсили: що я вмію робити добре (наприклад: писати тексти, монтувати відео, швидко рахувати, слухати інших)?
- 2) Зона комфорту: які завдання мені подобаються (наприклад, робота з технікою), а які — ні (наприклад, виступи)?
- 3) Моя маленька ідея: яку зміну в школі я б підтримав / підтримала прямо зараз?
- 4) Перший крок: до кого я звернуся, щоб дізнатися про потреби спільноти?

Презентуй свою візитівку класу.

2. Якщо у твоїй школі відсутні органи учнівського самоврядування, придумай і запропонуй власну ініціативу для покращення життя твого класу або школи.

Виконай завдання 11.1 і 11.2 в **e**-додатку.

§ 12

ЯК Я МОЖУ ПІДТРИМАТИ СВОЮ ГРОМАДУ

ОБГОВОРІМО

Що для вас означає благодійність і чим вона відрізняється від волонтерства?

Які приклади волонтерства або благодійних ініціатив ви спостерігали останнім часом у школі, у своєму місті чи селі, у соціальних мережах?

Яку допомогу ви реально можете надати без фінансових витрат? Наведіть приклади.

ДІЙМО РАЗОМ

Об'єднайтеся у групи відповідно до вибраної ситуації.

Ситуація 1 Учневі вашої школи потрібна дороговартісна діагностика стану здоров'я.

Ситуація 2 У вашому селі / мікрорайоні відсутнє сортування сміття.

Ситуація 3 Самотній дідусь у сусідньому будинку мерзне взимку через старі віконні рами.

Ситуація 4 Біля супермаркету живуть маленькі безпритульні цуценята.

Разом у групі обговоріть та визначте:

- Як можна долучитися до допомоги у цій ситуації?
- Який внесок ви можете зробити особисто (що знаєте / вмієте)?
- Кого з дорослих або однолітків та які організації чи служби варто залучити для ефективної допомоги?
- Які перешкоди можуть виникнути у процесі здійснення вашого задуму?

Після презентації результатів складіть спільний перелік, який міститиме:

- ✓ Види допомоги, які можуть бути корисними для громади.
- ✓ До кого варто звертатися за підтримкою.
- ✓ Можливі труднощі, які потрібно враховувати під час реалізації ініціатив.

ПОМІРКУЙМО

Які приклади благодійності, волонтерства або соціальних проєктів в тексті вам видалися найбільш емоційними чи надихаючими? Чому?

Як взаємопов'язані між собою благодійність, волонтерство та соціальні проєкти? Чому їх часто реалізують разом?

Які навички розвиває участь у волонтерській діяльності та соціальних проєктах? Як вони можуть знадобитися вам у майбутньому?

Як благодійність, волонтерство та соціальні проєкти змінюють світ довкола

Уяви: на шкільному подвір'ї з'являється зручна лавка з табличкою «Подаровано випускниками 9-А», у бібліотеці облаштовують полицю «Обміняй книгу», а у твоєму місті у вихідний день десятки людей у рукавичках висаджують алею дерев. Хтось скаже, що це дрібниці. А насправді — це ниточки, з яких сплітається міцна тканина громади. Саме так працюють благодійність, волонтерство та соціальні проєкти — три сили, що роблять зміни видимими, корисними й надихаючими.

Благодійність — це добровільна допомога тим, хто її потребує, без очікування винагороди. Це може бути донат у 50 гривень, теплий светр, який ти передав / передала в пункт збору, або квиток на благодійний концерт, кошти з якого йдуть на лікування дитини. Важливо не «скільки», а «навіщо»: благодійність перетворює чужу проблему на спільну справу.

Під час марафону «Пробіг заради життя» дев'ятикласниця з Чернігова пробігла свою першу «п'ятірку» і збрала серед друзів кошти на інсулінові помпи для дітей з діабетом. Вона не лікарка і не меценатка, але її кроки стали частиною великого рішення. Завдяки благодійним ініціативам в Україні сотні поранених отримують необхідні ліки, діти зі складними діагнозами — шанс на здорове життя, а літні люди — підтримку й турботу. З 2022 року українці разом зібрали мільйони гривень на допомогу ЗСУ — через флешмоби, ярмарки, акції, до яких долучаються і школярі. Такі історії доводять: допомога — це не про статус, а про вибір.

Волонтерство — це дія, коли ти даруєш свій час, енергію та вміння. Хтось фасує гуманітарні набори, інші ведуть розмовні клуби для підлітків-переселенців, а дехто щосуботи вигулює собак у притулку, допомагаючи їм швидше соціалізуватись і знайти дім. Один шкільний гурт у Києві

запустив «Тиху годину» в лікарні: вони записують українські аудіоказки для маленьких пацієнтів / пацієнток і щотижня поповнюють плейліст. Результат: діти швидше заспокоюються, легше переносять процедури, а батьки кажуть: «Ваші голоси — як обійми».

З початку війни молодь масово долучилася до волонтерських штабів: сортували одяг і пакували харчі для тих, хто втратив дім, перевозили літніх людей з небезпечних районів, проводили онлайн-уроки для дітей, які не могли відвідувати школу. Завдяки цій енергії, турботі та згуртованості тисяч українців та українок країна вистояла.

Волонтерство розвиває навички співпраці й комунікації, відповідальність і самостійність, уміння планувати час. І найголовніше — формує відчуття, що ти на своєму місці.

Соціальні проекти — це командні ініціативи з чіткою метою, планом дій і реальним результатом. Вони починаються із запитання: *Що «болить» нашій громаді — і як ми це змінимо?* Наприклад, дев'ятикласники з невеликого містечка помітили, що літні люди не користуються електронними сервісами. Вони створили проект «Бабуся онлайн», розробили прості інструкції, домовилися про оренду зали в бібліотеці і провели серію мініуроків. За місяць 47 людей навчилися користуватися смартфоном упевненіше, а черги в банках скоротилися. Це і є сила соціального проекту: *проблема → рішення → відчутний результат*.

Окремим видом соціальних ініціатив є **благодійні проекти** — діяльність гуманітарного спрямування, що передбачає допомогу людям через пожертви, акції чи інші форми підтримки.

Усі благодійні проекти належать до соціальних, але не кожен соціальний проект є благодійним.

Благодійність, волонтерство та соціальні проекти — це не окремі явища, а взаємопов'язані грані активного громадянства. Благодійність надає

ресурси, волонтерство — руки й серця, а соціальні проекти — структуру та довготривалий ефект. Коли ці складники поєднуються, з'являється відчуття «ми можемо». У Запоріжжі школярі організували благодійний ярмарок. Одні випікали печиво, інші розписували шопери, ще інші вели сторінку в соцмережах. Зібрані кошти спрямували на придбання ламп для теплиці у шкільному дворі. Далі — волонтерські чергування: полив, догляд, збір зелені. Кінцева мета проекту — безкоштовно передавати набори зелені мешканцям сусіднього будинку, де живуть самотні пенсіонери. Один день ярмарку перетворився на цикл добрих справ.

Соціальний проект змінює на краще середовище чи громаду		
Спрямований на певну проблему	Має освітню, екологічну, культурну мету	Реалізується для покращення життя громади
Благодійний проект підтримує тих, кому потрібна допомога		
Спрямований на конкретних людей / групи	Має гуманітарну мету	Реалізується у відповідь на термінову ситуацію

Щоб діяти ефективно, варто знати кілька базових понять. *Потреба* — це те, що справді необхідне, а не просто приємне (наприклад, теплий одяг узимку). *Вплив* — реальні зміни, які відбулися завдяки вашим діям: не лише кількість зібраних речей, а й те, як змінилося життя людей. *Прозорість* — відкритість щодо збору й використання ресурсів: звіти, фото результатів, публічні подяки. *Партнерство* — співпраця з іншими школами, бібліотеками, бізнесом чи громадами, адже разом можна досягти більшого.

Пам'ятай: благодійність — не про «великі гроші», волонтерство — не лише про «вільний час», а соціальні проекти — не тільки для «дорослих». Це про твоє рішення зробити крок до змін уже сьогодні. Коли ти простягаєш руку допомоги, світ не просто стає добрішим — він стає твоїм світом, у якому ти маєш голос, вплив і відповідальність. І, можливо, з твоєї ідеї почнеться історія, якою пишатиметеся ти, твоя родина й уся громада.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Обговоріть у парах: які поради варто дати тим, хто хоче стати волонтером/волонтеркою. Запишіть ваші ідеї у вигляді «5 золотих правил». Оформте їх як перелік з піктограмами (наприклад: лупа — перевіряй інформацію; потискання рук — працєю у команді). Розмістіть свої правила на дошці, порівняйте їх з напрацюваннями інших пар і складіть загальний перелік. На бажання розмістіть його на сайті школи чи на стенді у вестибюлі з пропозиціями конкретних дій/акцій.

2. Обговоріть у загальному колі, а потім запишіть перелік із 3–4 календарних подій протягом найближчого місяця, до яких ви можете організувати благодійну чи волонтерську акцію або реалізувати короткотривалий соціальний / благодійний проект. Коротко занотуйте основні ідеї для кожної події.
3. Об'єднайтеся в групи відповідно до визначених у попередньому завданні акцій / проектів. Розробіть короткий план реалізації: назву, мету, необхідні ресурси, кого залучати до участі, де шукати підтримки, можливі труднощі та як їх подолати, очікувані результати. Презентуйте свої напрацювання класу. Проведіть голосування й виберіть два проекти для спільної реалізації силами вашого класу.
4. У групах розгляньте короткі ситуації (кейси) та визначте, чи долучатиметеся ви до кожної ініціативи й чому. Обґрунтуйте свої рішення.

Ситуація 1 Тобі написав незнайомець у Direct: «Допоможи! Збираю гроші на лікування сестри». Немає жодних документів чи підтверджень, лише фото дівчини в лікарні та посилання на «банку».

Ситуація 2 Учні з іншої школи оголосили акцію «Збираємо корм для собак у притулку. Принеси хоча б пачку їжі для тварин». Інформацію розміщено в соцмережах і на дошках оголошень біля школи, вказано адресу та час збору.

Ситуація 3 Громадська організація запрошує всіх охочих на толоку в парку: потрібно зібрати сміття й висадити кілька кущів. Флаєри з інформацією роздають у громадських місцях, на них є посилання на офіційний сайт з деталями акції.

Ситуація 4 Музична група, популярна серед твоїх однолітків, під час концерту закликає: «Донатйте на дрони для ЗСУ! Найщедріші внески отримають наш ексклюзивний сингл. Картка...».

Обговоріть, які ознаки допомогли відрізнити шахрайські дії від чесної допомоги. Разом побудуйте і заповніть таблицю щодо безпечного волонтерства та донатів.

Ознака	Має насторожити	Можна довіряти

5. Перегляньте відео «Нащо мені це? Гімн волонтера» (Е-додаток, 12.4). Дайте відповіді на запитання:

- Чому люди обирають волонтерську діяльність?
- Про які «стіни» йдеться у відео?
- Чи маєте ви досвід відновлення «стін»?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Благодійність — це допомога іншим не заради винагороди, а з добрих намірів, що може проявлятися в різних формах: матеріальній (зокрема фінансовій) або особистій (передача навичок, часу, енергії).

Благодійний проєкт — це послідовність дій, спрямованих на розв'язання певного запиту суспільної групи або надання допомоги в конкретній ситуації. Учасники таких проєктів діють за покликом серця, безоплатно, витрачаючи власний час і сили на покращення життя інших.

Волонтерство — це одна з форм благодійності, безоплатна діяльність задля допомоги тим, хто цього потребує. Волонтери допомагають власними зусиллями, а не коштами чи іншим майном.

Соціальний проєкт — це організована діяльність із покращення життя в громаді, що має здебільшого відкладений результат (освіта, інфраструктура тощо). Благодійні проєкти є частиною соціальних проєктів і реагують на нагальні потреби конкретних людей.

ПІДСУМУЙМО

1. Обговоріть:

Чи може участь у благодійності чи волонтерстві змінити не тільки тих, кому допомагають, а й волонтерів/волонтерок чи доброчинців? Чому?

Які ролі у волонтерських проєктах ви можете взяти на себе вже сьогодні? Що вас може спинити? Як це здолати?

2. Закінчіть одне з речень на вибір і поясніть, навівши кілька аргументів.

А Для мене важливо долучитися до волонтерської діяльності, бо...

Б Волонтерська діяльність не для мене, бо...

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Склади проєкт листа до адміністрації школи чи органу місцевого самоврядування за таким планом:

- 1) адресат та проблема (кому і чому пишеш);
- 2) твоя головна пропозиція (що треба змінити).

Презентуй свої міркування класу.

2. Створи постер або флаєр «Запрошуємо до волонтерської команди!» з коротким описом мети, події та способів долучення.

Виконай завдання 12.1, 12.2 і 12.3 в -додатку.

§ 13

ЯК ПЕРЕТВОРИТИ ВИКЛИКИ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СВІТУ
НА НОВІ МОЖЛИВОСТІ

ОБГОВОРІМО

Які асоціації викликає у вас зображення на початку теми?

Які джерела інформації ви можете вирізнити? Чи користуєтесь ви ними? Чому?

Які нові джерела інформації з'явилися у світі протягом останніх років?

Чи користуєтесь ви цими джерелами? У яких випадках? Які переваги та виклики це зумовлює?

ДІЙМО РАЗОМ

Порівняйте два повідомлення про одну й ту саму подію.

Допис у соцмережі. Шок! З понеділка в школі вводять повну заборону на смартфони! Гаджети вилучатимуть на вході у школу!

Офіційний сайт закладу. З 1-го числа оновлюється регламент використання цифрових пристроїв під час занять задля покращення концентрації уваги учнів.

Обговоріть:

Яке повідомлення викликало у вас сильнішу емоційну реакцію? Як ви думаєте, чому?

Яке з джерел ви вважаєте більш надійним? Чим відрізняється спосіб поширення цих повідомлень?

Чи можна назвати перше повідомлення достовірним? Чого в ньому бракує?

Чому неповнота інформації часто є ознакою маніпуляції?

Зробіть висновок: які два запитання ви поставили б автору/авторці першого повідомлення, щоб перевірити його правдивість.

ПОМІРКУЙМО

Що в тексті названо «інформаційним наплічником»?

Які «предмети» його обтяжують? А що варто залишити за плечима?

Що нового або корисного ви дізналися про свій «інформаційний наплічник» після ознайомлення з текстом?

Чи готові ви до мандрівки

інформаційним світом?

З курсу історії ви знаєте, що колись головними ресурсами людства були земля, засоби виробництва та капітал. У сучасному світі найважливішим ресурсом є **інформація**, яку можна отримати з різних джерел, як традиційних (книги, радіо та телебачення), так і новітніх: новинних сайтів, соціальних мереж, блогів, месенджерів. Інформація — це фундамент розвитку, основа ухвалення рішень і навіть інструмент впливу на владу. Вона відкриває безліч можливостей, але водночас створює нові виклики, яких не знали попередні покоління. Тому дедалі важливішим стає поняття *інформаційної гігієни* — вміння обирати час, місце та кількість інформації, яку ми споживаємо.

Основні виклики сучасного інформаційного середовища

Інформаційне перевантаження та шум

Постійний потік новин і повідомлень створює надлишок даних, які людина не встигає сприйняти і проаналізувати

Дезінформація і маніпуляції

Поширювати інформацію можуть усі, тому різко зростає кількість фейків, маніпуляцій та пропаганди, що негативно впливає на суспільну думку

Залежність від цифрових технологій

Соціальні мережі й месенджери формують звичку до постійного онлайн-спілкування, що може знижувати працездатність, результати навчання та погіршувати психологічне здоров'я

Уявіть, що кожен і кожна з нас щодня вирушають у власну мандрівку інформаційним світом з уявним наплічником за плечима. Протягом дня в нього потрапляють новини, повідомлення, чутки, пости, коментарі, відео — все, що ми чуємо, читаємо чи бачимо. Від нас залежить, чим ми наповнимо цей наплічник: корисними інструментами й цінними знахідками чи, навпаки, зайвим тягарем, який заважає рухатися вперед.

Частина новин і постів — це надійні дороговкази в нашій подорожі. Інше — це випадковий вантаж або й відверті фейки: вони створюють ілюзію наповнення, але виснажують і відволікають. Уміння вчасно зупинитися й перевірити вміст наплічника та поставити собі кілька простих

запитань (Хто приніс цю інформацію? Коли? Чи можна довіряти? Чи не приховано підробку?) формує інформаційну пильність. Тому досвідчений мандрівник час від часу робить ревізію свого багажу: прибирає зайве, сумнівне, оцінює користь і залишає лише те, що варте довіри.

Протистояти сучасним викликам допоможуть насамперед навички критичного мислення. Завдяки ним ваш наплічник залишатиметься легким і справді корисним.

ЗВЕРНИ УВАГУ

Практичні інструменти критичного мислення

Звертайте увагу на джерела. Інформація приходить з новин, блогів, соцмереж і чатів. Усі хочуть вашої уваги й інколи грають на емоціях або використовують клікбейт.

Відрізняйте факти від думок. Визначайте, де є факти (докази, цифри, події), а де — оцінки, припущення чи перебільшення.

Перевіряйте якість інформації. З'ясовуйте достовірність (чи це правда), надійність (хто це каже), повноту (чи є контекст і деталі) інформації.

Ставте уточнювальні запитання. Хто автор і яка в нього репутація? Де й коли це опубліковано? Чи підтверджують інформацію інші джерела? Чи є посилання на факти або документи?

Ловіть емоційні подразники. Якщо контент викликає сильний гнів, страх чи обурення — зробіть паузу. Сильні емоції часто використовують для маніпуляцій.

Помічайте пастки мислення. Ми частіше віримо тому, що підтверджує наші переконання і що зараз активно обговорюють.

Тестуйте твердження через «перехресну перевірку». Зіставте інформацію з двома-трьома незалежними джерелами. Якщо цифри або факти не сходяться — варто зупинитися й розібратися.

Не плутайте аналіз і оцінку. Спочатку зрозумійте, що стверджують і на чому це базується, а вже потім вирішуйте, подобається вам це чи ні.

Перевіряйте зображення та відео. Коли й де це знято? Чи не обрізано? Чи не перевернуто? Чи відповідає підпис тому, що насправді видно? За потреби використовуйте зворотний пошук зображень.

Оцініть технічні ознаки. Перевірте домен сайту, дату публікації, сторінку «Про нас», авторство, контакти, наявність редакційної політики.

Будуйте власний «набір для мандрів в інформації». Створюйте надійні закладки з різними поглядами, використовуйте інструменти фактчекінгу, обирайте змістовні підписки на цікаві теми.

Будьте чесними із собою щодо «не знаю». Визнати прогалину — не слабкість, а початок перевірки. Критичне мислення — це не про всезнання, а про уважність.

Пам'ятайте: критичне мислення допомагає залишатися уважною, свідомою та вільною людиною в епоху інформаційного перенасичення. Ваш наплічник — ваш вибір. Наповнюйте його лише тим, що сприяє зростанню, розумінню світу й умінню залишатися собою.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Уявіть, що ви — інформаційні детективи, які вчаться розпізнавати достовірні факти серед фейків і маніпуляцій, розвивають критичне мислення та вміння перевіряти джерела. У групах виконайте завдання та презентуйте його класу.

- 1 Знайдіть у соціальних мережах, новинах або на ютубі два матеріали (стаття, відео, пост), які викликають у вас сумніви щодо їх правдивості. Це можуть бути сенсаційні заголовки, емоційні пости або надто дивні факти.
 - 2 Дослідіть, хто є автором цієї інформації: відоме медіа, експерт чи анонімний користувач. Чи має автор інші публікації?
 - 3 Знайдіть ще 2–3 джерела на цю саму тему. Порівняйте інформацію: чи збігаються факти, чи подано різні точки зору? Скористайтесь сайтами-фактчекерами (наприклад, StopFake, VoxCheck), які спеціалізуються на перевірці подібних даних.
 - 4 На основі вашого дослідження підготуйте короткий звіт (7–8 речень):
 - ✓ опишіть, яку інформацію ви аналізували;
 - ✓ чому вона здалася або не здалася підозрілою;
 - ✓ зробіть висновок: ця інформація є достовірною, маніпулятивною чи фейковою і чому.
- 2 Прочитайте перелік викликів сучасності. У парах обговоріть ситуації, з якими ви стикалися у своєму житті. Запропонуйте власні алгоритми дій: як поводитися безпечно та ефективно.
 - ✓ Інформаційний тиск: як не «потонути» в нескінченному потоці новин і сповіщень.
 - ✓ Інформаційний «шум»: як навчитися швидко відрізняти важливе від другорядного.
 - ✓ Цифрова залежність: де проходить межа між корисним використанням гаджетів і втратою контролю.
 - ✓ Маніпулятивні технології: як розпізнавати фейки та спроби вплинути на ваші емоції й думки.

Презентуйте свої висновки класу.

3. Розгляньте зображення на с. 93. Поміркуйте:

Які виклики інформаційного світу вони ілюструють? Який із нинішніх «інформаційних викликів» здається вам найскладнішим для подолання і чому?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Інформація — це будь-які відомості, знання або дані про об'єкти, явища та процеси, які зменшують ступінь невизначеності. Вона може бути представлена в різних формах — текст, зображення, звук, числові дані тощо — і передаватися через повідомлення.

Інформаційний світ — це етап розвитку суспільства, коли інформація, знання та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) є ключовими ресурсами та визначають усі сфери життя. Це не світ, наповнений інформацією, а середовище, у якому виробництво, використання та обмін інформацією відіграють роль рушійних сил економіки, політики та культури.

ПІДСУМУЙМО

Запишіть короткі відповіді на запитання, що допоможуть зрозуміти, що ви за своїли та як плануєте застосовувати ці знання у своєму житті.

- Який інформаційний виклик сучасності я тепер уявляю чіткіше?
- Яка навичка або інструмент допомагає впоратися із цим викликом?
- Як я міг би / могла б застосувати цю навичку в реальній ситуації?
- Що залишилося незрозумілим або викликає запитання?

Презентуйте ваші думки класу.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Знайди одну новину, пост або відео і проаналізуй їх за пам'яткою «Практичні інструменти критичного мислення» (с. 91): звідки інформація, що є фактами, а що — думками або оцінками, чи є емоційні подразники, які уточнювальні запитання виникають (5–6 речень). Який інструмент із пам'ятки ти застосував би / застосувала б?

Виконай завдання 13.1, 13.2 і 13.3 в **e-додатку**.

§ 14

ЯК УБЕЗПЕЧИТИ СЕБЕ Й ДОТРИМУВАТИСЯ ПРАВ ІНШИХ У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ

ОБГОВОРІМО

Розкажіть про випадки (власні або з досвіду ваших знайомих), коли в інтернеті виникало відчуття небезпеки або ставало «не по собі». Як ви гадаєте, чи можна було цього уникнути?

Коли, на вашу думку, на інтернет-користувачів чинять тиск або порушують їхні права? Чи доводилося вам або вашим друзям/подругам захищати себе в мережі? Якими були ваші дії?

Яке перше слово спадає на думку, коли ви чуєте вислів «права в інтернеті» (тільки чесно: свобода, цензура, правила чи, можливо, хаос)?

Уявіть ситуацію: хтось порушує ваші права, але стверджує, що це його «свобода слова». Що для вас важливіше — захист власного контенту чи право інших висловлюватися без обмежень? Чому?

ДІЙМО РАЗОМ

Уявіть, що ви отримуєте повідомлення від невідомого користувача. У ньому — надзвичайно приваблива пропозиція або посилання, яке викликає нестримну цікавість. Обговоріть у групах можливі сценарії розвитку подій та запропонуйте, як діяти, щоб не стати жертвою в кожному з них.

Сценарій 1. Вірусна атака. Ви переходите за посиланням — і на ваш пристрій автоматично завантажується шкідливий файл. Наступного дня ви не можете увійти до своїх акаунтів, а з банківських чи мобільних рахунків починають зникати кошти.

Сценарій 2. Фішинг. Ви відкриваєте посилання й бачите знайому сторінку входу до інстаграму чи тіктока. Не підозрюючи небезпеки, ви вводите логін і пароль. За кілька годин хакер отримує доступ до вашого профілю й публікує ваші приватні фото чи листування.

Сценарій 3. Кібербулінг та маніпуляції. Ви переходите за посиланням на сайт, де штучний інтелект створює з вашого фото образливий мем. Контент миттєво розлітається мережею, і ви почуваєтеся приниженими та безпорадними.

Обговоріть для кожного сценарію:

Що ви робитимете в першу, другу та третю чергу? Які ваші права було порушено в цих ситуаціях?

ПОМІРКУЙМО

У парах поставте до тексту чотири запитання, відповіді на які потрібні для розуміння головної проблеми. Запропонуйте однокласникам і однокласницям відповісти на найцікавіше, на вашу думку, запитання.

Як користуватися інтернетом

розумно, безпечно та з повагою до інших

Цифрова реальність нині є не лише невід'ємною частиною нашого життя. Інтернет — це простір як для спілкування чи пошуку інформації, так і місце для роботи, навчання, творчості та громадської активності. Тут ми створюємо контент, долучаємося до волонтерських ініціатив, навчаємось через відео й онлайн-курси, обговорюємо події та новини. Проте поруч із цими можливостями виникають і ризики — фішингові листи з «виграшами», підроблені сторінки банків, плітки чи кібербулінг. Тому важливо навчитися відповідально користуватися своїми правами та дбати про власну безпеку.

Права людини в інтернеті — це поширення вже відомих вам прав на цифровий простір. Вони охоплюють свободу слова, доступ до інформації та мережі, право на приватність, захист персональних даних і безпеку, а також право на освіту й участь у суспільному житті. Важливим є й право на ефективний захист у разі порушень, як-от можливість звернення до національних інституцій (наприклад, омбудсмана, кіберполіції) та міжнародних органів (зокрема Європейського суду з прав людини). Адже права людини мають бути однаково захищені як онлайн, так і офлайн.

Якщо твої права порушено — наприклад, хтось опублікував фото без дозволу, написав образи чи зламав акаунт — треба діяти. Зроби скриншоти, збережи посилання, звернися до адміністрації сайту або до дорослої людини, якій довіряєш. Багато платформ мають функції «поскаржитись» чи «повідомити про проблему». У серйозних ситуаціях кібербулінгу, шантажу, шахрайства — звертайся до фахівців або кіберполіції. Ти маєш право на захист, навіть якщо порушення сталося у віртуальному просторі.

Однак дотримання прав людини в інтернеті залежить не лише від міжнародних конвенцій чи алгоритмів соціальних мереж. Воно безпосередньо пов'язане з поведінкою мільйонів людей, які щомиті перебувають онлайн. Кожен клік, коментар або поширення контенту — це своєрідний тест на рівень нашої інформаційної культури та відповідальності. Усвідомлення того, як власні дії впливають на почуття й життя інших, перетворює нас із пасивних споживачів інформації на свідомих і відповідальних «цифрових» громадян і громадянок. Якщо права людини визначають те, як

світ має ставитися до нас, то наша поведінка показує, як ми ставимося до цього світу й до інших людей.

Гідна поведінка онлайн — не щось штучне чи складне, а природне продовження правил повсякденного спілкування в реальному житті. Щира повага до інших користувачів є основою культури людського діалогу. Варто пам'ятати: слово, написане або опубліковане в інтернеті, має таку саму вагу, як і сказане під час живої розмови.

Навіть короткий і, на перший погляд, випадковий коментар на кшталт «це жахливо» може глибоко й надовго травмувати людину. У цифровому просторі ми не бачимо очей співрозмовника, не відчуваємо його реакції й не чуємо інтонацій, тому наші слова часто сприймаються болючіше, ніж ми очікуємо. Бути ввічливим і стриманим онлайн — це свідомий вибір на користь безпечного й доброзичливого середовища для кожного й кожної.

Ваша безпека в інтернеті починається з контролю над власними «вхідними дверима». Не кожне повідомлення потребує відповіді, і не кожна пропозиція варта уваги — навіть якщо вона надійшла з акаунта знайомої людини. Уміння розпізнавати ситуації, коли вас намагаються підштовхнути до швидких рішень, є надзвичайно важливим: зазвичай за такою «терміновістю» часто приховуються спроби маніпуляції. Перевіряти, хто стоїть по той бік екрана, — не прояв недовіри, а необхідна цифрова гігієна, що допомагає зберегти ваші ресурси, безпеку й спокій.

У віртуальному світі, як і в реальному, найвищими цінностями залишаються свобода, гідність і безпека людини. Інтернет — це простір, який ми створюємо разом. Якщо кожен користувач / кожна користувачка дбаєтиме про свої права, дотримуватиметься етики та діятиме відповідально, віртуальне середовище стане простором довіри, співпраці й розвитку, а не джерелом небезпеки.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Основні права людини в інтернеті: 1) свобода вираження поглядів: право вільно поширювати інформацію та власні думки в мережі; 2) приватність: право на захист персональних даних та таємницю онлайн-спілкування; 3) безпека: право на захист від кібербулінгу, шахрайства та інших цифрових загроз; 4) свобода об'єднань: право створювати онлайн-спільноти та брати участь у мирних зібраннях; 5) освіта: право на доступ до знань та опанування цифрової грамотності.

Які підписи слід додати до цих візуальних символів? Створіть власне зображення, яке символізуватиме важливі права чи свободи людини у віртуальному світі. Порівняйте свої результати з варіантами однокласників та однокласниць.

Права людини у віртуальному світі

2. Прочитайте історії підлітків. Обговоріть їх у парах та дайте відповіді на запитання. Порівняйте ваші міркування з думками однокласників / однокласниць.

Олег, 14 років. У чаті класу анонім хейтить Марію. Усі лайкають, ніхто не заступається. Олег боїться стати наступною жертвою. Як варто вчинити хлопцеві?

Софія, 16 років. «Офіційний» розіграш ігрового скіна вимагає паролі та банківські дані батьків. Сайт — копія справжнього. Які ознаки фішингу тут є? Чому банківські дані — це «червона лінія»?

Андрій, 17 років. Старі фото з подорожі, розміщені в профілі з відкритими геотегами, викликали негативну реакцію роботодавця під час влаштування на роботу. Яку помилку зробив Андрій? Що йому варто було врахувати?

Аліса, 15 років. Після обміну фото «ровесник» з ігрового чату зник і почав вимагати гроші, погрожуючи оприлюдненням знімка. Що має зробити дівчина? До кого звернутися по допомогу?

Юлія, 15 років. Щодня проводить в соцмережах по 5–6 годин, без телефона почувається тривожно. Які симптоми залежності помітні в поведінці Юлії? Як відновити баланс між онлайн- і реальним життям?

3. Ознайомтеся з настановами щодо захисту прав людини в інтернеті. Як мають діяти учасники/учасниці ситуацій, поданих на с. 99? За потреби пошукайте додаткову інформацію.

ЗВЕРНИ УВАГУ

Інструменти захисту прав у цифровому середовищі

Якщо ваші права в інтернеті було порушено, ви можете скористатися дієвими механізмами допомоги:

✓ **Кіберполіція України:** звертайтеся в разі онлайн-шахрайства, зламу акаунтів або кіберцькування. Ви можете подати заяву до найближчого відділення поліції або заповнити електронну форму на сайті кіберполіції.

✓ **Уповноважений Верховної Ради України з прав людини:** подавайте звернення (згідно зі статтею 55 Конституції України), якщо державні органи чи інші особи порушують ваші права, зокрема право на приватність чи свободу слова.

✓ **Міжнародні інституції:** ви маєте право подати скаргу до Європейського суду з прав людини, якщо національні засоби захисту вичерпано й вони не дали результату.

Ситуація А Невідомі створили фейкову сторінку дев'ятикласниці Олі й вимагають гроші, погрожуючи розіслати її особисті фото вчителям та адміністрації закладу.

Ситуація Б Школа відмовилася надати учню доступ до електронних ресурсів через його релігійні погляди, а місцевий відділ освіти проігнорував скаргу батьків учня.

Ситуація В Суди різних інстанцій України відмовили в розгляді справи щодо масового незаконного стеження за громадянами через вебкамери.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Персональні дані — це будь-яка інформація, що дає змогу ідентифікувати конкретну особу (ім'я, номер телефону, електронна пошта, вік, місце роботи, дохід, сімейний стан, стан здоров'я тощо).

Фішинг — це форма інтернет-шахрайства, коли зловмисники намагаються отримати конфіденційну інформацію (логіни, паролі, банківські реквізити тощо), видаючи себе за надійні організації та використовуючи підроблені електронні листи, сайти чи дзвінки.

Цифрова безпека — це сукупність заходів і технологій, спрямованих на захист особистої інформації, даних, пристроїв і активів від цифрових атак та загроз в онлайн-середовищі.

ПІДСУМУЙМО

Створіть кодекс «Безпечний інтернет для нашої школи» з 5–7 дієвих правил, які допоможуть вашому класу уникати конфліктів та порушень прав онлайн. Використайте знання про статтю 55 Конституції України та роль кіберполіції. Розмістіть кодекс у соцмережі.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Склади сценарій короткого відео для соцмереж на тему «Як захистити права дитини в інтернеті». Оформ ідею у вигляді презентації на 3–4 слайди:

1. Яку проблему порушено?
2. Куди звертатися в Україні?
3. Що можна порадити одноліткам?

Виконай завдання 14.1, 14.2, 14.3 і 14.4 в -додатку.

§ 15

ЩО ТАКЕ ЦИФРОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЯК ЕФЕКТИВНО ЗАХИЩАТИ СВОЇ ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ

Поділитися
даними?

ОБГОВОРІМО

Що про вас може дізнатися людина, якщо відвідає вашу сторінку в соцмережі?

Чи помічали ви рекламу або дописи, які «вгадують» ваші думки або розмови? Це випадковість чи робота алгоритмів?

Чи може інтернет «знати» вас краще за друзів або батьків? Чому?

Що станеться, якщо вся інформація в інтернеті буде «під ваш смак»?

Чи гарантує видалення допису, що він назавжди зникне із цифрового простору? Чому?

Що надійніше захищає ваші дані: вигаданий пароль чи ваші біометричні дані (відбиток пальця, розпізнавання обличчя)? Які ризики має кожен із цих способів?

ДІЙМО РАЗОМ

Уявіть, що ваш телефон або соцмережа показують не фото та лайки, а все, що ви шукаєте, дивитесь і коментуєте — ваше «цифрове дзеркало». Чи хотіли б ви його побачити? Чому так чи ні?

Об'єднайтеся в пари й обговоріть:

Що б це дзеркало показало про мене? Чи контролюю я те, що про мене знає інтернет?

Поділіться своїми міркуваннями з класом та обговоріть разом:

Хто формує вашу цифрову ідентичність — ви самі чи алгоритми, які вирішують, що вам показувати, що приховувати і що про вас «знати»?

ПОМІРКУЙМО

Прочитайте текст і застосуйте метод трьох запитань, щоб краще зрозуміти матеріал та зробити власні висновки.

- 1 Про що цей текст? Яка його головна ідея?
- 2 Що нового я дізнався / дізналася? Які ключові факти та твердження?
- 3 Де я можу застосувати нову інформацію?

Чому цифрова ідентичність —

це більше ніж просто акаунт

Нині важко уявити своє життя без соцмереж, месенджерів, ютуба, навчальних платформ чи застосунків, які допомагають у навчанні, спілкуванні, покупках, подорожах і навіть плануванні. Кожна наша дія в цих сервісах — лайк, коментар, пошуковий запит чи геолокація — додає новий штрих до нашої цифрової ідентичності. **Цифрова ідентичність** — це образ людини в інтернеті, який формується з усіх даних, що вона свідомо або не свідомо залишає в цифровому просторі. До неї належать фото, публікації, коментарі, лайки, геолокації, пошукові запити, переглянуті відео і навіть видалений контент.

Цифрова ідентичність не є постійною. Ми можемо свідомо керувати тим, як нас сприймає інтернет: видаляти старі публікації, обмежувати доступ до профілю або створювати окремі акаунти для навчання, хобі та спілкування.

Проте наша цифрова ідентичність — це не лише картинка в соцмережах, а й «ключ» до наших особистих даних, листування та навіть грошей. Оскільки цей віртуальний образ має реальну цінність, важливо, щоб ніхто інший не міг ним скористатися. Тому безпека в мережі починається з підтвердження того, що ви — це справді ви.

Сьогодні для захисту акаунтів уже недостатньо просто створити логін і пароль. Щоб запобігти викраденню вашої цифрової особистості, існують надійніші методи: двофакторна автентифікація (коли вхід треба підтвердити через інший пристрій), відбиток пальця або розпізнавання обличчя. Деякі платформи, як-от Google чи Apple, пропонують відмовитися від традиційних паролів на користь спеціальних ключів доступу (passkeys). Це робить вхід у систему миттєвим, а головне — гарантує, що ваш цифровий образ залишається під вашим повним контролем.

Але разом з комфортом з'являються і ризики. Пароль можна змінити, а відбиток пальця — ні. Якщо біометричні дані викрали, їх неможливо «перегенерувати». Тому компанії, які зберігають і обробляють таку інформацію, мають гарантувати її захист.

На нашу цифрову ідентичність впливаємо не лише ми. Алгоритми соцмереж і штучного інтелекту збирають дані про те, що ми дивимися, «лайкаємо», коментуємо. На основі цього система починає «пристосовуватися» під наші смаки: показує більше схожого контенту й приховує те,

що, як їй здається, нам «нецікаво». Цифрову ідентичність формують не лише наші дії, а й дії друзів та підписників, їхні коментарі та рекомендації.

З одного боку, це зручно — ми бачимо те, що нам подобається. З іншого — може бути небезпечно. Людина поступово опиняється в **інформаційній бульбашці** — серед однакових думок, поглядів і тем. Вона перестає бачити альтернативні ідеї, інші погляди і світи. Так ми ризикуємо втратити здатність чути інших та формувати власну незалежну думку. Наприклад, якщо ми часто дивимося лише розважальні відео, система приховує новини, науку, аналітику — і це формує досить вузьке «цифрове обличчя»: інтереси, стиль спілкування, реакції на події.

Водночас цифрова ідентичність — це потужний інструмент. Вона дає змогу знаходити однодумців у будь-якій точці світу, демонструвати свої таланти в науці, мистецтві чи спорті, створювати корисний контент та ба більше — змінювати світ на краще, надихаючи тисячі людей. Кожен / кожна з вас є архітектором / архітекторкою власного онлайн-образу, і від щоденних зважених рішень залежить, наскільки він буде професійним, щирим і переконливим.

Отже, цифрова ідентичність — наша сучасна візитівка в глобальному світі технологій. Вона не лише відображає те, ким ми є сьогодні, а й формує фундамент для того, ким можемо стати завтра. У цьому середовищі важливо залишатися собою, критично мислити, діяти відповідально, поважати кордони інших і не дозволяти алгоритмам маніпулювати вашим вибором чи формувати ваші погляди.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Розгляньте інфографіку та поясніть, про які важливі правила захисту персональних даних ідеться. Що варто додати до схеми? Чому?

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Надійні паролі

Двофакторна автентифікація

Не публікувати адресу, номер телефону, документи чи дані банківської карти

Регулярне оновлення операційної системи

2. У парах пограйте в гру «Атакую — захищаюся». По черзі уявляйте, що вам потрібно або викрасти персональні дані інших користувачів і користувачок, або захистити їх.

Спочатку запишіть у зошит 1–2 можливі способи атаки на персональні дані та способи їх захисту. Потім розподіліть ролі: визначте, хто в першому раунді буде атакувати (хакер), а хто — захищатися (фахівець / фахівчиня з кібербезпеки).

Етап 1. Атака

Хакер / хакерка озвучує свій сценарій атаки — конкретний спосіб, у який можна спробувати отримати доступ до чужих даних (наприклад: «Я надсилаю фішинговий лист від банку з проханням терміново оновити пароль»). Також потрібно назвати, які дані він планує викрасти (наприклад: банківські реквізити, паролі, дані акаунта тощо).

Етап 2. Захист

Фахівець / фахівчиня з кібербезпеки пропонує сценарій захисту — конкретну дію або налаштування, що нейтралізує або зменшує ризики (наприклад: «Я перевіряю URL-адресу посилань у листі та використовую двофакторну автентифікацію»).

Етап 3. Обговорення

Гравці й гравчині в парах обговорюють ефективність атаки та надійність захисту й оцінюють свою роботу за шкалою від 1 до 5 балів.

Етап 4. Зміна ролей і повторення

Гравці й гравчині міняються ролями та повторюють гру. За наявності часу можна провести два раунди атаки й захисту.

Етап 5. Обговорення після гри

Яка атака виявилася найхитрішою або найнебезпечнішою? Який метод захисту був найефективнішим? Які нові ризики чи засоби захисту ви відкрили для себе під час гри?

3. Уявіть, що ви — аналітичний відділ кіберполіції. Ваше завдання — зрозуміти «ворога», щоб ефективніше захищатися. Складіть профіль цифрового зловмисника, відповівши на запитання:

Мотивація. Що змушує людину порушувати закон (гроші, самоствердження, ідеологія)?

Кваліфікація. Яка освіта у зловмисника, чи володіє він програмуванням, чи просто користується готовими програмами-вірусами?

Тактика. Які методи він використовує (створює фейкові розіграші, пише в «особисті» від імені техпідтримки, зламає вайфай у кафе)?

Цілі. На кого він «полює» найбільше і якої кінцевої мети прагне?

Психологічний портрет. Які риси характеру йому притаманні (терплячість, відсутність емпатії, уважність до деталей)?

Обговоріть:

На які тривожні сигнали («червоні прапорці») потрібно звертати увагу під час спілкування з незнайомцями? Які ваші три найкращі методи захисту від таких осіб?

4. У парах чи малих групах проаналізуйте ситуації за критеріями:

✓ Які дані розкриваються? Які загрози виникають?

✓ Як слід діяти в такій ситуації? Чому?

Обговоріть результати спільної роботи в загальному колі.

Ситуація 1. Свято овершерінгу

Ваш друг опублікував у відкритому інстаграм-акаунті фото нового паспорта (номер закрито, але видно ПІБ, дату народження та його фото) з підписом «Нарешті!». До публікації додано геолокацію школи.

Ситуація 2. Магічний тест

Користувачка знайшла розважальний тест «Хто ти з героїв (серіалу / гри)?». Щоб отримати результат, сайт пропонує увійти через гугл-акаунт і просить доступ до контактів та дати народження.

Ситуація 3. Випадковий глядач

Під час перерви однокласник просить однокласницю сфотографувати домашнє завдання на її телефон. Випадково він відкриває приватну галерею, бачить скриншот банківського застосунку з приблизним балансом і читає повідомлення у месенджері, яке сплигло на екрані.

Ситуація 4. Ціна безкоштовного вайфаю

Підліток приходить у нове кафе. Для підключення до безкоштовного вайфаю система просить ввести його повне ім'я, номер телефону та адресу електронної пошти в спеціальній формі на сторінці привітання.

Ситуація 5. Універсальний ключ

Дівчина завантажила нову популярну гру. Під час реєстрації платформа вимагає лише імейл і пароль. Гравчиня вирішує використати ту саму електронну адресу і простий пароль, що й для свого ютуб-акаунта.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Двофакторна автентифікація (ДФА, 2FA) — це метод додаткового захисту облікового запису, який використовує два різні типи підтвердження особи. Перший фактор — це звичайний пароль, другий — одноразовий код підтвердження, який надходить у застосунок автентифікації, SMS або на електронну пошту, або генерується спеціальним пристроєм.

Інформаційна бульбашка — це ситуація, коли людина отримує новини одного типу і бачить переважно повідомлення, які збігаються з її поглядами, через що інші точки зору залишаються поза увагою і створюється викривлене уявлення про події.

Суб'єкт персональних даних — це фізична особа, персональні дані якої збираються, зберігаються або обробляються.

Цифрова ідентичність — це сукупність даних про людину, сформованих на основі її онлайн-діяльності, які дають змогу розпізнати її в цифровому середовищі.

ПІДСУМУЙМО

За матеріалами заняття закінчіть речення.

- А Цифрова ідентичність — це...
- Б Дані — це цінність і ризик...
- В Ви — головний захисник / головна захисниця...

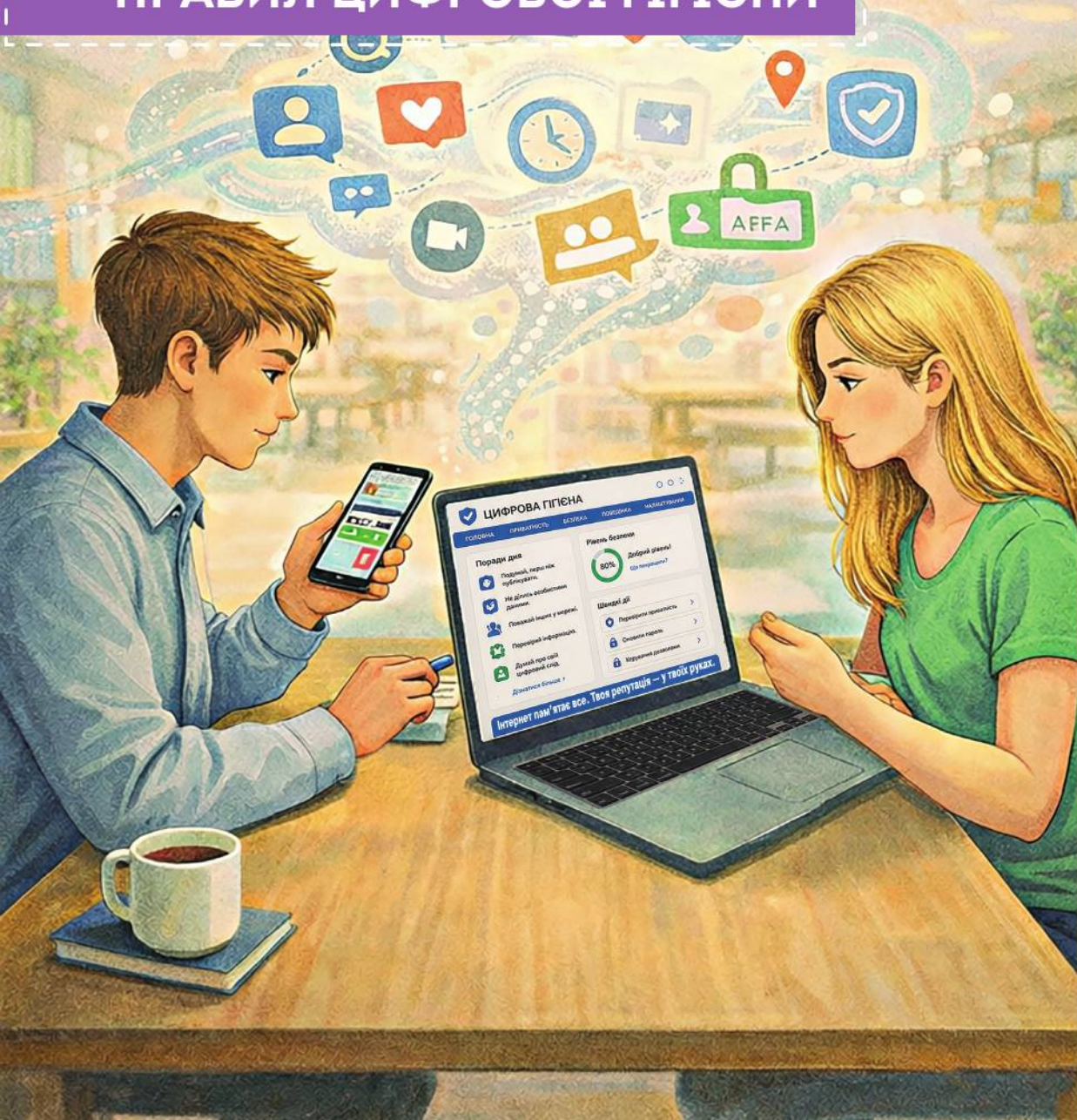
ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Сформулюй кілька порад однокласникам та однокласницям щодо важливості цифрової ідентичності та захисту персональних даних. Запиши їх та презентуй на наступному занятті.

Виконай завдання 15.1, 15.2 і 15.3 в **е-додатку**.

§ 16

ЩО ТАКЕ ЦИФРОВА ЕТИКА І ЦИФРОВИЙ СЛІД ТА ЧОМУ ВАРТО ДОТРИМУВАТИСЯ ПРАВИЛ ЦИФРОВОЇ ГІГІЄНИ

ОБГОВОРІМО

1. Дайте власні визначення поняттям *цифрова етика*, *цифровий слід*, *цифрова гігієна*.
2. Чому фахівці й фахівчині з кібербезпеки радять постійно оновлювати свої знання та удосконалювати вміння у сфері цифрової гігієни?
3. Висловіте припущення: які знання, пов'язані з темою заняття, можуть бути найбільш корисними для вас. Чому?

ДІЙМО РАЗОМ

Уявіть, що минуло 10 років. Ви претендуєте на престижну посаду або грант на навчання. Штучний інтелект уміть аналізує все, що ви коли-небудь робили в інтернеті, починаючи із сьогоднішнього дня.

Запишіть три ваші онлайн-звички, які зараз здаються звичайними, але через 10 років змусили б вас пишатися собою. Потім запишіть три дії в мережі, за які вам було б ніяково, якби про них дізналися сторонні люди (наприклад, публікації, реакції, суперечки).

У парах обговоріть:

- Чи легко було знайти такі приклади?
- Що із цього переліку можна змінити вже сьогодні одним кліком?

Обговоріть разом:

- Що простіше: щодня дотримуватися простих правил безпеки чи один раз намагатися «очистити» інтернет від невдалих активностей?
- Чи готові ви зараз зробити свій профіль «відкритим» для людини, якою хочете стати через 10 років? Що б ви змінили в ньому насамперед?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст і порівняйте його зміст із вашими визначеннями понять *цифрова етика*, *цифровий слід* та *цифрова гігієна*.

- Що нового ви дізналися?
- Про що хотілося б довідатися більше?

Яку інформацію про тебе

нам'ямає інтернет

Уявімо, що інтернет — це безмежний простір, у якому мільярди користувачів щодня залишають свої цифрові сліди. На відміну від відбитків на піску чи ґрунті, ці сліди не зникають, а накопичуються, формуючи наш цифровий портрет. Розуміння цього процесу та усвідомлене ставлення до нього — це основи цифрової етики та гігієни, які сьогодні є критично важливими для всіх, хто спілкується, навчається чи працює у глобальній мережі.

Що ж таке цифровий слід? Це наслідки всіх наших дій в інтернеті. Він формується двома шляхами — активним і пасивним. Активний слід — це все, що ми робимо свідомо: публікуємо фото, коментуємо, пишемо пости, лайкаємо відео, створюємо профілі, надсилаємо листи чи документи. Пасивний слід створюється автоматично, коли додатки чи сайти збирають інформацію про наші дії без прямої згоди: історію пошуків, геолокацію, тривалість перебування на сторінках, тип пристрою тощо. Разом ці дані створюють уявлення про нас як про користувачів.

Цифрова ідентичність пов'язана із цифровим слідом, але не тотожна йому. **Цифровий слід** — це сукупність усіх даних про ваші дії в мережі, а *цифрова ідентичність* — образ, який формується на основі цих даних. Наприклад, коли ви створюєте акаунт у соцмережах, це частина вашої цифрової ідентичності, а коли ви переглядаєте відео чи залишаєте коментарі — це вже ваш цифровий слід.

Тому важливо дотримуватися принципів **цифрової етики** — правил відповідальної поведінки у віртуальному середовищі. Вони базуються на повазі, чесності, доброзичливості й обережності. Інтернет — не окремий світ, а продовження нашого життя, тому тут діють ті самі норми, що й у «живому» спілкуванні. Наприклад, публікація чужого фото без згоди, пересилання приватних повідомлень або коментарі з образами — це не «жарти», а порушення етичних і навіть правових норм.

Оскільки цифровий слід майже неможливо повністю видалити, єдиний спосіб захистити себе — дотримуватися **цифрової гігієни**. Це набір звичок, які допомагають керувати власною безпекою, репутацією та психічним здоров'ям. Так само, як ми щодня миємо руки, щоб не захворіти, варто регулярно «фільтрувати» свої дії в мережі та перевіряти налаштування профілів. Цифрова гігієна — це не про видалення минулого, а про відповідальне створення майбутнього: щоб ваш цифровий слід працював на вас, а не проти вас.

ЦИФРОВИЙ СЛІД

Аби твій «цифровий паспорт» допомагав тобі в житті, а не створював проблеми, важливо дотримуватися правил культури та безпеки.

⚠ ЗВЕРНИ УВАГУ

Правила цифрової етики та гігієни

- 1** Пам'ятайте, що за екраном — реальні люди. Уникайте образ, чуток і кібербулінгу. Слова мають силу — використовуйте їх відповідально.
- 2** Поважайте авторські права. Використання чужих текстів, фото чи музики без дозволу — це крадіжка, навіть якщо це «лише для сторіз».
- 3** Не поширюйте неперевірену інформацію. Застосовуйте критичне мислення, перевіряйте джерела. Якщо ви поширили фейк, він буде вашою відповідальністю.
- 4** Не публікуйте чужі дані чи фото без згоди. Особиста інформація інших — їхня власність.
- 5** Будьте обережні з власними даними. Створюйте надійні паролі, не переходьте за сумнівними посиланнями, перевіряйте налаштування конфіденційності у своїх профілях.
- 6** Практикуйте регулярні перерви від гаджетів, щоб зберігати баланс, відновлювати енергію та не втрачати контакт із реальним життям.

Слідування цим правилам допомагає зменшити ризики та підтримувати власний позитивний цифровий слід. Адже все, що ми робимо онлайн, залишає сліди — і лише від нас залежить, чи будуть вони позитивними.

Отже, цифрова етика — це наша здатність бути відповідальними, чесними та людяними користувачами мережі. Цифровий слід — це пам'ять інтернету про наші дії. А цифрова гігієна — це спосіб піклуватися про нашу безпеку й репутацію онлайн.

ДІЙМО РАЗОМ

- 1** Перед вами короткий список дій, які залишають цифровий слід. Проаналізуйте їх і визначте, які можна вважати позитивними, які — нейтральними, а які — негативними. Обговоріть, чому деякі, на перший погляд, «дрібні» вчинки можуть вплинути на вашу репутацію в мережі.
 - ✓ Виклав / виклала фото з поїздки без дозволу друзів.
 - ✓ Написав / написала підтримувальний коментар під відео.
 - ✓ Зробив / зробила репост неперевіреної новини.
 - ✓ Позначив / позначила шкільного вчителя на мемі.
 - ✓ Використав / використала малюнок без підпису автора.
 - ✓ Опублікував / опублікувала пост про власну перемогу в олімпіаді.
 - ✓ Поставив / поставила лайк під образливим постом.
 - ✓ Написав / написала подяку однокласникам / однокласницям за спільний проєкт.

2. Розгляньте інфографіку. Як позначено дії, що формують негативний цифровий слід? Якими символами їх варто замінити, щоб цифровий слід став позитивним?

3. Об'єднайтеся в групи по 3–4 особи. Проаналізуйте описи п'яти ситуацій і для кожної з них визначте:

- 1 Яке правило цифрової етики порушено (приватність, повага, авторське право, відповідальність за контент тощо)?
- 2 Якими можуть бути наслідки (для себе, інших людей, репутації)?
- 3 Яке рішення було б етично правильним?

Після обговорення обмінуйтеся думками в загальному колі.

Ситуація 1 Твій однокласник Кирило залишив телефон на парті. Ти зробила скриншот його особистого повідомлення, де він скаржиться на вчительку, і надіслала його у груповий чат з підписом: «Ха-ха, Кирило попався!».

Ситуація 2 У спортивному блозі ти побачив коментар від незнайомої людини, яка, на твою думку, написала дурницю. Ти виклав грубий коментар та створив мем з її аватаркою, щоб посміятися з неї.

Ситуація 3 Твоя знайома створила фейковий акаунт від імені відомого волонтера та розмістила пост про збір коштів на «допомогу постраждалим тваринам», додавши номер своєї картки. Ти підозрюєш, що вона хоче заробити, але боїшся її викрити.

Ситуація 4 Ти знайшла в інтернеті гарну ілюстрацію, створену професійним дизайнером, і вирішила використати її як логотип для свого шкільного проекту, не спитавши дозволу й не вказавши автора, бо «все в інтернеті спільне».

Ситуація 5 У соціальній мережі з'явився новий вірусний челендж, який передбачає ризиковані дії (наприклад, швидко перебігти дорожку або залізти на високу конструкцію). Він популярний, і ти хочеш повторити його, щоб отримати більше переглядів та підписників.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Цифрова гігієна — це правила поведінки в інтернеті, здатність раціонально споживати інформацію, фільтрувати її та дотримуватися норм кібербезпеки.

Цифрова етика — це сукупність правил і норм у цифровому середовищі, які регулюють взаємодію людей в інтернеті.

Цифровий слід — це сукупність інформації про дії та активність користувача під час перебування у мережі.

ПІДСУМУЙМО

Обговоріть:

■ Що нового ви дізналися про цифрову етику? Чи важлива для вас ця інформація? Чому?

■ Чи завжди ви усвідомлено створюєте свій цифровий слід? Чому? Які наслідки для підлітків може мати формування негативного цифрового сліду?

■ Які правила цифрової гігієни найактуальніші для вас? Назвіть три такі правила.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Проведи аудит власного цифрового сліду.

1. Уведи своє ім'я та прізвище в пошукову систему «Гугл» у режимі інкогніто.

2. Проаналізуй перші дві сторінки результатів пошуку.

✓ Яку інформацію про тебе може побачити стороння людина?

✓ Чи є серед інформації те, що тобі хотілося б видалити?

3. Склади чекліст цифрової гігієни з п'яти пунктів, які ти виконаєш сьогодні (наприклад: змінити пароль до пошти, видалити застарілі фото, вийти з неактивних акаунтів). Обдумуй їх та почни діяти.

Виконай завдання 16.1, 16.2 і 16.3 в -додатку.

Навчальне видання

ПОМЕТУН Олена Іванівна
ДУДАР Ольга Володимирівна
КРИШМАРЕЛ Вікторія Юріївна
РЕМЕХ Тетяна Олексіївна

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. С. Кучеренко*
Комп'ютерна верстка *Д. Д. Карачов*
Коректор *В. Д. Уреньова*
Дизайн обкладинки *Ю. В. Миргородська*

Формат 70 x100 1/16.
Ум. друк. арк. 9,072 + 0,405 форзац
Обл.-вид. арк. 7,71 + 0,69 форзац
Наклад 206 392 пр.

Для оформлення підручника використано матеріали із сайтів: freepik.com,
shutterstock.com, alamy.com, samoorg.com.ua.

Автори ілюстративного матеріалу: JuulDu, Ellagrin, Diki_pt, Trueffelpix, Тетяна
Саварин, Mix3r, Monkey Business Images, GoodStudio, Vectors Bang, Стів Каттс,
Alphavector, Blueastro.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018

Адреса видавництва: 03057, м. Київ, вул. О. Довженка, 3

www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано
в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»
61052, м. Харків, вул. Різдва, 11.
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.
www.globus-book.com

СмартГід у цифровому середовищі

ТВІЙ ЦИФРОВИЙ СЛІД

Інтернет пам'ятає все

Захищай приватність

Думай перед тим, як поширювати

Пам'ятай: цифрова репутація впливає на майбутнє

ДЕТЕКТОР ПРАВДИ, або КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Алгоритм перевірки інформації

- 1 Перевір джерело
- 2 Пошукай докази
- 3 Проаналізуй емоції
- 4 Подивись на дату
- 5 Переконайся, що наведено різні точки зору

ЯК РОЗПІЗНАТИ ФЕЙК ТА МАНІПУЛЯЦІЮ

Маркери

Клікбейтні заголовки («ШОК!», «Дивитись усім!»)

Емоційна мова

Відсутність експертів

NEWS

Як працюють боти і тролі

Поширюють фейки

Провокують емоції замість логіки

Створюють неперевірену інформацію

Маніпулюють через особисті дані

Додають шахрайські посилання

ТВІЙ ШЛЯХ ДО ДІЇ, або ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ

Екоакції

Шкільне самоврядування

Електронні петиції

Волонтерство

